
Magnus B. Landstad – Kirkelig salmedikter i romantikkens tid

Astri Bjørnå

AVH505 - MASTERAVHANDLING (30 ECTS)

Erfaringsbasert Master i RLE / Religion og etikk

Vårtermin – 2011

Veileder: Førsteamanuensis Jan Schumacher

Det teologiske Menighetsfakultet

Takk til Karl E. Gran (1940-2011)

som ga meg den tanke å arbeide med Landstads salmer.

INNHold

1	INNLEDNING	6
1.1	Tema	6
1.2	Problemstilling	6
1.3	Avgrensning.....	7
1.4	Metode	8
1.5	Kilder.....	8
1.6	Fremgangsmåte.....	9
2	ROMANTIKKEN.....	10
2.1	Begrepet romantikk og romantikken som periode	10
2.2	Bruken av periodebepet i denne oppgaven.	11
2.3	Trekk ved romantikken	12
2.3.1	”Romantikkens tid”	12
2.3.2	Reaksjon på opplysningstiden	13
2.3.3	Universalromantisk tenkemåte – noen særtrekk.....	14
2.3.4	Språket	15
2.4	Stilmessige trekk ved romantikken	15
2.5	Salmeoppfatninger i romantikkens tid	17
2.5.1	Grundtvig og de ”historisk-kristelige sange”	18
2.5.2	Welhaven og ”Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke”	20
3	MAGNUS BROSTRUP LANDSTAD- ET PORRETT I ET KIRKEHISTORISK LANDSKAP.....	24
3.1	Innledning	24
3.2	Familiebakgrunn og oppvekst	24
3.3	Studietid og opphold på Hadeland.....	27
3.4	Kirkehistorisk bakgrunnsteppe.....	29
3.4.1	Rasjonalismen.....	29

3.4.2	Følelsenes betydning i teologien	30
3.4.3	Haugebevegelsen.....	31
3.4.4	Grunnleggende interessemotsetninger	31
3.4.5	Magnus B. Landstad og restaurasjonsteologien.....	33
3.5	Ekteskap og prestegjerning i Gausdal og Telemark.....	34
3.6	Folkevisearbeid	35
3.7	Salmeboksituasjonen.....	35
3.7.1	Mange salmebøker i omløp - ingen norske.....	36
3.7.1.1	Kirkedepartementets salmebokoppdrag	37
3.7.1.2	Welhaven.....	37
3.7.1.3	Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866).....	38
3.8	Arbeid med salmeboken i Fredrikshald	38
3.8.1	Prestestilling i Fredrikshald	38
3.8.2	Landstads forutsetninger	39
3.8.2.1	Ortodokst evangelisk-luthersk grunnsyn	39
3.8.2.2	Dikteriske evner	40
3.8.2.3	Salmedebatten om Wexels salmebok våren 1852.....	40
3.8.2.4	Hvorfor tar Landstad imot salmebokoppdraget?	41
3.8.2.5	Salmearbeidet.....	42
3.8.3	Kritikk av salmebokutkastet	43
3.8.4	Landstads redegjørelse for salmebokutkastet	43
3.8.5	Salmeboken ferdigstilles	44
3.9	Sandar	45
3.10	De siste år i Christiania	45
4	LANDSTADS SALMER I KIRKESALMEBOKEN	45
4.1	Temakretser	46
4.2	Motiv.....	47
4.2.1	Motivkretser knyttet til kirken	47
4.2.1.1	Planter og vekst som motiv	47
4.2.1.2	Kirken som mor.....	50

4.2.1.3	Kirken som porten til himmelen	51
4.2.1.4	Motiv fra fiske og fangst.....	52
4.2.1.5	Båtmotivet.....	53
4.2.2	Motivkrets knyttet til livet på jorden	54
4.2.2.1	Jorderiks dale som motiv.....	54
4.2.2.2	Pilegrimsmotivet.....	56
4.2.3	Motiv knyttet til døden.	57
4.2.4	Motiv knyttet til saligheten	59
5	ANDRE SANGER OG DIKT AV LANDSTAD	66
6	DRØFTING AV LANDSTAD SOM SALMEDIKTER I ROMANTIKKENS TID.....	68
6.1	Fra romantisk dikt til kirkesalme	68
6.2	Romantikkens tid.....	69
6.3	En romantisk salmeoppfatning i romantikkens tid?.....	70
6.4	Landstads kirkesalmebok – en romantisk salmebok?	72
6.4.1	Det nasjonal-realistiske prosjektet	72
6.4.2	Er Landstads salmer romantiske?.....	72
6.5	Romantikken i Landstads øvrige diktning	76
6.6	Dikter og salmebokredaktør – et spenningsforhold?.....	76
6.7	Med bundet mandat.....	78
6.8	Landstads salmeverk	79
6.8.1	Et kirkelig-romantisk salmeutvalg.....	79
6.8.2	Betydningen av språket.....	80
6.9	Avsluttende kommentar	81
	BIBLIOGRAFI	82
	DEL 1: PRIMÆRLITTERATUR.....	82
	DEL 2: SEKUNDÆRLITTERATUR	83

Magnus Brostrup Landstad – kirkelig salmedikter i romantikkens tid.

1 INNLEDNING

1.1 Tema

Magnus Brostrup Landstad (1802-1880) ga i 1869 ut landets aller første norskspråklige salmebok. I dag forbindes han først og fremst med *Landstads reviderte salmebok* (1923), en revidert versjon av den salmeboken som hadde vært rådende i den norske kirke fra 1870. I 1985 ble den reviderte salmeboken avløst av *Norsk salmebok*. Hva dette bidraget, samt hans arbeid med innsamling av norske folkeviser og sagn, har betydd for norsk kultur og nasjonsbygging, har til tider vært sterkt undervurdert. Heldigvis har norsk forskningsmiljø, både innen teologi og folkeminnegranskning, og andre fått øynene opp for hvilken kapasitet Landstad var med sitt brede engasjement og sterke fordypning i de oppgaver han ga seg i kast med.

1.2 Problemstilling

Spesielt iøynefallende ved lesningen av Landstads verk, er den store spennvidden i hans interessefelt og litterære produksjon. Den spenner over innsamling av norske sagn og folkeviser, egne dikt og sanger, salmediktning, debattinnlegg, redegjørelser, brev og dagbok. Mye av dette materialet er fremdeles utforsket. Hans følsomhet er kanskje noe av det som gjør sterkest inntrykk på leseren selv et par århundrer senere. Det nære forholdet til naturen, livets og dødens realitet og mysterium, den kraften han henter fram i sin tillit til Gud i de dypeste kriser, skarpsindigheten og hans logiske styrke i debattinnlegg og artikler, viser noe av det brede registeret Landstad har å spille på. I tillegg til dette møter vi en person som er beskjeden på egne vegne, men som samtidig kjemper hardt for det han tror på. Hans

personlige og inderlige tro, kombinert med det ortodokse synet på Kirken og presteembetet, er også en kombinasjon man kan undre seg over. Denne spennvidden og dette noe gåtefulle ved personen Landstad vil derfor stå i fokus.

Problemstillingen i denne oppgaven handler om spenningsforholdet mellom Landstad som samfunnsmenneske, kirkelig poet og salmebokforfatter i en tid som var preget av betydelige kirkelige og kulturelle spenninger. Jeg vil her først og fremst gi en fremstilling av Landstad som salmedikter i lys av salmebokoppdraget, og de kulturstrømningene han levde under, men med sideblikk på ham som alminnelig dikter også. Landstad virket både som prest og dikter innenfor den tidsepoken som går under betegnelsen romantikken. Det er derfor nærliggende å spørre om Landstad diktet romantiske salmer. På hvilken måte føyer de seg inn i norsk romantikkens nasjonale prosjekt? Hva kjennetegner salmedikteren Landstad, sammenlignet med lyrikeren Landstad? Hvilke teologiske og kulturhistoriske forutsetninger og avveininger ligger til grunn for Landstads salme- og salmeboksarbeid?

I første del av det 19. århundre foregår det også store endringer innad i kirken som får konsekvenser for ulike forventninger til en samlende kirkesalmebok. I min fremstilling kommer jeg til og å gi et portrett av Landstad og forsøke å tegne et bilde av ham i lys av de kirkehistoriske strømningene som preget denne perioden.

1.3 Avgrensning

Dette skal ikke være en Landstadbiografi, så bortsett fra et svært kort riss av hans liv, vil biografiske fakta bare behandles i den grad det kan tjene til å kaste lys over problemstillingen. Språkstriden var et sentralt tema da salmedebatten raste på det sterkeste, og er svært interessant i seg selv, også nå i ettertid. Den vil bli behandlet i den grad det kan bidra til å belyse den nevnte problemstillingen. Ulike avveininger når det gjaldt valg av salmemelodier, vil ikke bli tatt opp her.

Landstad var både salmedikter og salmebokredaktør. Siden det er Landstads egne salmer som står i sentrum for oppmerksomheten i denne oppgaven, vil det som dreier seg om Landstads arbeid med innsamling og gjendiktninger av salmer få en underordnet betydning.

Likevel har tenkningen hans rundt dette arbeidet relevans for hans egen diktning, og vil bli behandlet i samsvar med det.

Romantikken kan defineres ut fra flere perspektiv, historisk, idéhistorisk og kunsthistorisk. I en oppgave av dette omfanget blir det nødvendig å gjøre et utvalg. Presentasjonen av romantikkens tid må derfor begrenses på en måte som vil være fruktbar for problemstillingen.

1.4 Metode

Arbeidet med romantikken vil ha en sentral plass i denne fremstillingen. I historisk og litteraturhistorisk forskning blir det stadig henvist til det problematiske ved periodisering av historien. Jeg kommer derfor til å se nærmere på problemstillinger knyttet til dette, og deretter redegjøre for noen karakteristiske trekk ved norsk romantikk som kan være av betydning i drøftingen av Landstads tekster.

Jeg kommer til å basere meg på et åpent romantikkbegrep. Dette vil bli nærmere utdypet i punkt 2.3 i omtalen av min posisjon i forhold til romantikkbegrepet. Dersom det skal være mulig å se Landstad i lys av romantikken, blir det nødvendig med en avklaring av hva som menes med romantikk, og bevissthet om hvilke forutsetninger man legger til grunn når man plasserer en dikter eller et litterært verk under et samlebegrep som romantikken. Derfor vil oppgavens første kapittel omhandle ulike problemstillinger knyttet til begrepet romantikk. Videre kommer jeg til å se på en del av Landstads litterære produksjon, og drøfte dette i lys av dette romantikkbegrepet.

1.5 Kilder

Jeg kommer til å benytte meg av både primær- og sekundærkilder i min behandling av denne problemstillingen. Primærkildene er Landstads *Sange og Digte* (1879), *Hjertesuk til hver Dag i Ugen* (1846), *Om Salmebogen, en Redegjørelse* (1862), *Dagbog for Magnus Brostrup Landstad. En Umodenheds- og Gjærings-Tid av mit Liv* (1825-29) og *Kirke-Salmebogen* (1870). Dagboken er et uvurderlig viktig dokument som gir innblikk i den unge voksne Landstads personlighet, holdninger, interesser og forventninger til fremtiden. De andre bøkene

inneholder det materiale jeg skal arbeide med. Resten av Landstads litterære produksjon berører ikke problemstillingen direkte, og vil derfor bare henvises til der det er relevant.

Utenom primærlitteraturen vil jeg benytte meg av litteraturhistoriske og kirkehistoriske arbeider.

1.6 Fremgangsmåte

I kapittel 2 kommer jeg til å behandle romantikken som periode, og finne fram til noen sider ved denne tiden som kan være fruktbare for arbeidet med Landstads salmediktning. I Landstads samtid er det to poeter og salmediktere som vil være av spesiell interesse her, Johan Sebastian Welhaven (1808-1873) og Nicolai Fredrik Severin Grundtvig (1783-1872). Det å se nærmere på deres tanker og idéer kan være fruktbart for å få et inntrykk av om idéstrømningene i romantikkens tid også gjør seg gjeldende innen kirkelig kulturarbeid.

Videre kommer jeg til å gi et portrett av Landstad i et kirkehistorisk perspektiv i kapittel 3. Dette skal ikke være en biografi, men et forsøk på å få øye på noen av spenningsforholdene i Landstads liv. Disse spenningsforholdene er viktige for å kunne se salmediktningen hans både i lys av hans eget liv og i lys av hans stilling som prest og kirkemann.

I kapittel 4 kommer jeg til å analysere motivbruken i en del av Landstads salmer. Materialet er så omfangsrikt at det har vært nødvendig å gjøre et representativt utvalg. For å systematisere dette materialet, har jeg valgt å fokusere på noen motivkretser som kan belyse både spennvidden i Landstads diktning og den spenningsfylte tiden han virket i. Den første motivkretsen er knyttet til kirken, noe som er interessant sett ut fra den kirkehistoriske konteksten. Etter dette behandler jeg motiv knyttet til livet på jorden, døden og livet etter døden. Dette er interessant fordi det gir innblikk i hans kristendomssyn og viser på en annen måte hva som er kirkens egentlige oppdrag, og hva som står på spill i en spenningsfylt kirkehistorisk situasjon. Disse salmene sier noe om menneskets vilkår i spennet mellom liv og død og tilværelsen etter døden.

I kapittel 5 vil vi se på noen av Landstads dikt som ikke er med i Landstads salmebok. Hensikten med dette er å få en viss bakgrunn for å sammenligne Landstads kirkesalmer med

hans øvrige diktning for å se om dette kan gi en bedre forståelse av Landstads tenkemåte i spenningsfeltet mellom det å både være poet og salmedikter i romantikkens tid.

I kapittel 6 kommer jeg til å vende tilbake til det differensierte romantikkbegrepet og drøfte Landstads salmediktning i lys av dette og den kirkehistoriske situasjonen i romantikkens tid. Jeg vil forsøke å trekke opp noen perspektiv som kan kaste lys over salmediktningen hans i en tid preget av store kulturelle og kirkehistoriske motsetninger.

For oversiktlighetens skyld vil dikt og salmer være markert både med anførselstegn og understrekning, for eksempel "Rosen", når de blir introdusert i et kapittel eller delkapittel for nærmere omtale. Utenom dette vil de bare være markert med anførselstegn.

Den tradisjonelle betegnelsen "vers", vil her bli brukt i stedet for "strofe" som er i overensstemmelse med moderne litteraturteori.

2 ROMANTIKKEN

2.1 Begrepet romantikk og romantikken som periode

Det har vært vanlig å bruke begrepet "romantikk" om kulturhistoriske og åndshistoriske strømninger som fra slutten av 1700-tallet til midt på 1800-tallet vokste fram som en kritisk reaksjon mot opplysningstidens rasjonalistiske tenkemåte. Begrepet brukes i Europa og USA om de fleste kunstarter og brukes som periodebetegnelse, om idéhistoriske strømninger og om kunstneriske stiltrekk.¹

Mange forskere har pekt på det innholdsmessige mangfoldet ved romantikken, og også at betegnelsen rommer trekk i innbyrdes strid med hverandre. Dette gjør det så vanskelig å gi en klar og entydig definisjon av begrepet romantikk at en del forskere stiller seg spørrende til hvor brukbart dette begrepet egentlig er som periodebetegnelse.²

¹ Per Th. Andersen, *Norsk litteraturhistorie*, Universitetsforlaget, 4. opplag 2008, s. 163

² Asbjørn Aarseth, *Romantikken som konstruksjon, Tradisjonskritiske studier i nordisk litteraturhistorie*, Universitetsforlaget AS 1985, s. 13

Det å dele historiens løp inn i perioder, for så å navngi dem og definere karakteristiske trekk ved dem, byr på problemer. Det er ettertidens fortolkere som ut fra sin tids forutsetninger og ståsted vurderer hva som kjennetegner en tidsepoke. Aarseth peker i sin bok *Romantikken som konstruksjon* på at ettertiden i sterk grad er med på å farge hva forskningen holder for sentralt ved tidligere perioder. Man ser historien i lys av sin egen tids problemstillinger. I vår sammenheng blir det viktig å være klar over at det er ettertiden som har satt navnet romantikk på den perioden vi i dag kaller romantikken. Dette i seg selv har betydning for forståelsen av dette begrepet i denne fremstillingen.

Et annet problem er at man ved et periodebegrep søker å skape en forståelse for at det finnes trekk som er samlende og gjør perioden til noe enhetlig, samtidig som man står overfor en motsigelsesfylt historisk virkelighet.³ Innenfor romantikken som periode finner man mange til dels svært forskjellige holdninger til idémessige, sosiale, politiske, religiøse, og kunstneriske spørsmål. Romantikken kan av noen bestemmes ved dens tidsånd alene og av andre søkes beskrevet i sin fulle kompleksitet; dels avvises periodisering prinsipielt, dels anvendes begrepet romantikk pragmatisk som et nyttig arbeidsredskap i et hermeneutisk fortolkningsarbeid; det siste er en posisjon som har stått sterkt innen nyere litterær metode.⁴

2.2 Bruken av periodebegrepet i denne oppgaven.

Vi ser at det byr på store utfordringer å velge en bestemt periodebetegnelse på et tidsavsnitt i historien, og samtidig fange inn periodens mange og ulike og til dels motstridende idéer og uttrykk. I praksis ser det likevel ut til at uansett hvilke metoder forskerne, litteraturhistorikerne, har brukt i sin behandling av romantikken, ender de opp med svært mange felles trekk og elementer. Dette gjelder også norsk litteraturhistorie de siste 100 år.

I arbeidet med Landstads diktning kommer jeg derfor til å holde meg til en vid, men etablert forståelse av romantikken i norsk litteraturhistorisk tradisjon, og se Landstads diktning i lys av denne. I min fremstilling av romantikken generelt, vil det som er relevant for Landstads

³ Ibid. s. 13

⁴ Vassenden, "Welhaven og den andre romantikken" s. 123-124, i: Liv Bliksrud (red.), "Gjenlyd av min Sang", Unipub. 2009.

forfatterskap vektlegges mest. I tillegg vil mitt perspektiv, nemlig Landstads diktning, ha innvirkning på min bruk av romantikkbegrepet.

2.3 Trekk ved romantikken

Det har allerede vært nevnt at romantikken som begrep både brukes om en tidsepoke, stiltrekk og idémessige strømninger. I det følgende skal vi se litt på hver av disse.

2.3.1 "Romantikkens tid"

Romantikken var en bevegelse som startet i Tyskland på 1700-tallet, og som siden spredte seg til andre deler av Europa til noe forskjellig tid. I europeisk litteraturhistorie har det vært vanlig å regne romantikken som periode fra ca. 1790 til 1830-50 avhengig blant annet av hvilken nasjonallitteratur det er tale om, og hvorvidt man tolker de litterære tekstene som romantiske eller som forløpere for romantikken.⁵ Det er også delte meninger om når romantikken slutter eller går over til poetisk realisme eller etter-romantikk siden litteraturhistorikerne vil legge noe ulike kriterier til grunn for tidfestingen. I Danmark har det for eksempel vært vanlig å tidfeste romantikken fra 1802 da Henrich Steffens brakte romantikkens idéer med seg fra Tyskland og foreleste over dem ved universitetet i København, og slik kom til å påvirke og inspirere den danske dikteren Adam Oehlenschläger. I England tidfestes romantikkens begynnelse til 1798 da Wordsworth og Coleridge publiserte *Lyrical Ballads*.

I Norge er ikke en tilsvarende eksakt tidfesting mulig. En dikter som Jonas Rein (f. 1760) kan tillegges romantiske trekk, og Henrik Anker Bjerregaard (f.1792) og Maurits Hansen (f. 1794) var tidlig, rundt 1820, formidlere av romantiske forestillinger. De forfatterne som virkelig var influert av romantikkens idéer var Henrik Wergeland (f. 1808) og Johan Sebastian Welhaven (f. 1807). Snart blir også romantikken i Norge sterkt preget av nasjonale og patriotiske idéer.⁶

⁵ Lothe m.fl., *Litteraturvitenskapelig leksikon*, Kunnskapsforlaget, 2.utg., 2007 s. 198

⁶ Per Thomas Andersen, *Norsk litteraturhistorie*, s. 164

En nøyaktig tidfesting er derfor problematisk, og det kan for Norges del være mer givende å se romantikken som en bevegelse med nye tendenser i mentalitet og tenkemåte i en ikke altfor nøye tidfestet periode, men året 1814 er under enhver omstendighet et viktig referansepunkt for norsk romantikk.

2.3.2 Reaksjon på opplysningstiden

Uansett hvilken tilnærming litteraturhistorikerne har til romantikken, er det vanlig å se romantikken som en reaksjon mot opplysningstidens rasjonalisme og klassisisme. 1700-tallets filosofi hadde vært preget av troen på fornuft og et mekanisk verdensbilde. Universet var underlagt fysikkens lover, og det guddommelige og mystiske ble skjøvet i bakgrunnen.⁷ Vitenskapen fikk en fremtredende plass i livsanskuelsen, og gudstroen var deistisk. Klassisismen er den litteraturhistoriske betegnelsen på denne perioden; man bestrebet seg på å etterligne de klassiske idealer fra gresk og romersk diktning.

Fra slutten av 1700-tallet kommer ulike reaksjoner mot dette, og denne bevegelsen får i ettertid samlebetegnelsen romantikken. Den første som likevel setter opp klassisisme og romantikk som motsetningspar, er Friedrich von Schlegel i nr 116 av *Athenäums Fragmente* (1798).⁸ Det som etter hans mening skiller er at i klassisismen søker man å uttrykke "uendelige idéer i en endelig og avrundet form", mens i romantikken bestemmer dikteren selv utformingen av "en progressiv universalpoesi". Dikteren opphever genrekravene, og blander genrene ut fra sine egne kunstneriske preferanser.⁹

Flere romantiske diktere, som Novalis, Friedrich W. J Schelling, Friedrich Schlegel og Henrich Schelling, var influert av den ny-platoniske mystikeren Jacob Böhmes (1575-1624) skrifter. Hans søken etter harmonisering av tilværelsens mange motsetninger gjennom en mystisk selverkjennelse, vant gjenklang hos romantikkens diktere. Disse søkte nettopp å skape enhet av kunst, historie, naturvitenskap, filosofi og religion.¹⁰

⁷ Willy Dahl, *Norges litteratur 1: Tid og tekst 1814-1884*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 1981, s. 27

⁸ Lothe m.fl., *Litteraturvitenskapelig leksikon*, s. 198

⁹ Harald Beyer, *Norsk litteraturhistorie*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1963, s. 154

¹⁰ Per Thomas Andersen, *Norsk litteraturhistorie*, s. 165

2.3.3 Universalromantisk tenkemåte – noen særtrekk

Naturen og universet er i følge romantikkens tenkemåte besjelet av en guddommelig ånd eller kraft. Denne ånd eller verdensånd gjenspeiles i naturen og er naturen. Derfor blir det viktig å søke tilbake til naturen, for det er der man kan oppnå kontakt med denne ånden. Den kan komme til uttrykk på mange måter – gjennom naturens skjønnhet, storhet og villskap, men kan også påvises i magnetisme og elektrisitet.¹¹ I naturen kan menneskene komme i kontakt med den livsform det har tapt gjennom urbanisering, fornuftsdyrking og fremmedgjøring. Det europeiske menneske er i ferd med å tape sin uskyld, men denne uskyld kan gjenfinnes hos andre folkeslag, som lever nærmere naturen og sin opprinnelige tilstand. I Europa er bønder og fjellfolk eksempler på mennesker som har bevart kontakten med naturen og det naturlige.

Dette panteistiske synet på tilværelsen får visse erkjennelsesmessige følger. Man kan ikke erkjenne denne skjulte ånd gjennom fornuften, men gjennom anelsen, følelsene og opplevelser av mystisk art. Kunstnere var spesielt utrustet til å se og erkjenne verdensånden, og diktningen ble regnet som den høyeste erkjennelsesformen.¹² Det man søkte innsikt i var en helhetserkjennelse av en mangfoldig og splittet verden, og ny integrering i denne helheten. Dikteren betrakter ofte seg selv som profet eller seer, og hans viktigste redskap blir fantasien og innbilningskraften.

Enkeltmenneskets plass er sterkt betont i romantikken. Hvert individ er spesielt, unikt og besjelet med en del av verdensånden. Dette gjelder alle mennesker, ikke bare dikteren. En konsekvens av dette blir en ny form for aksept og toleranse for det enestående og spesielle hos individet; også det avvikende og uskjønne er uttrykk for den guddommelige kraft. Videre gjennomtrenger verdensånden alle nivå av den menneskelige verden, ikke bare universet og det enkelte individ, men også nasjonen, rasen og folket.¹³

¹¹ Ole Høiriis og Thomas Ledet (red.), *Romantikens verden. Natur, menneske, samfund, kunst og kultur*. Aarhus universitetsforlag, s. 11

¹² Per Thomas Andersen, *Norsk litteraturhistorie*, s. 165

¹³ Ole Høiriis og Thomas Ledet (red.), *Romantikens verden*, s. 11

Der romantikken også er nærmere knyttet til kristen tenkning, ses dette mangfoldet som uttrykk for skaperens eget mangfoldige vesen, samtidig som enheten og sammenhengen i universet og hele naturen er en gjenspeiling av Guds enhet.¹⁴

Interessen for det nasjonale og folkelige springer ut av hele denne måten å tenke på. Både individet og nasjonen har sine særtrekk siden de er besjelet av verdensånden eller Gud, og har derfor sin egen verdi. Frihet blir et ideal og mål både for individ og folk ettersom hvert enkelt menneske representerer og bærer i seg sitt folks ånd - nasjonalt, kulturelt og språklig.¹⁵

2.3.4 Språket

Et folks språk ble sett på som uttrykk for folkets ånd. Det var gjennom språket folket hadde formidlet sine kulturuttrykk. Derfor ble språkforskning og folkeliggjøring av skriftspråket viktig for mange, særlig i et land som Norge der man ikke engang hadde et eget skriftspråk. Originale, gammelnorske tekstkilder og norske dialekter blir utgangspunkt for etablering av det norske skriftspråket, og det starter rett etter 1814 en intens diskusjon om premissene for etablering av et eget norsk skriftspråk.

2.4 Stilmessige trekk ved romantikken

Romantikkens idéer fikk stor innflytelse over europeisk litteratur. Av plasshensyn kan dette bare behandles rent summarisk her. Det grensesprengende eller overskridende, både i konkret og overført betydning, er muligens det mest dekkende uttrykk for de nye litterære tendensene både når det gjelder innhold og form. Individualisering av den kunstneriske frihet ble en nødvendig forutsetning for sann kunst.

I lyrikken er det utstrakt bruk av naturmetaforikk; sannhet og ekthet kan en best finne i naturen. Den er gjennomtrengt av verdensånden eller det guddommelige, og rommer derfor skjult sannhet. Denne sannheten kan dikteren ved sin skapende innbilningskraft og

¹⁴ Per Thomas Andersen, *Norsk litteraturhistorie*, s. 166

¹⁵ Ole Høiriis og Thomas Ledet (red.), *Romantikkens verden*, s. 13

følsomhet formidle gjennom sin kunst, og skal dette være mulig, kan han ikke være bundet av formkonvensjoner, f. eks. krav til rimmønster eller metrisk mønster i poesien.

Panteistiske idéer får betydning for temavalg og karakterbeskrivelser i litteraturen. Den tematiske spennvidde kan synes total. Diktningen kan handle om kjærlighet i alle sine avskygninger, ensomhet, fattigdom, revolusjon, de mørke og uutgrunnelige sidene ved menneskenaturen. Karakterene kan være revolusjonære frihetsforkjempere, kunstnere, bønder og småkårsfolk som lever nær naturen, barn, fattige, gale. Romantikken inkluderer det hele og gjerne i sin motsetningsfylde. Den rommer både stormende ungdom og trett dekadense, vårens brus og høstens oppløsning, genial individualisme og begeistring for det kollektive, aristokratisk elitisme og nasjonale frihetsbevegelser; i religionen møter en gjerne en ny personlig inderlighet.¹⁶ Religionen søker sine egne veier utenfor kirkelig sammenheng, samtidig som de kirkelige rammene blir utfordret gjennom en mer subjektiv og personlig kristendomsforståelse, og framveksten av nye fellesskapsformer.

Middelalder og folkediktning får sterkt fornyet interesse. I middelalderen finner en folkeånden i sin opphavelige skikkelse uttrykt i prosa og poesi, musikk og arkitektur. Om en skulle nevne noen sentrale trekk ved romantikken nettopp i Norge, kunne det være dikterens og diktningens rolle i samfunnet, kjærlighetens betydning i menneskelivet og naturens ekthet og åndelige dimensjon. Det er stor samstemthet mellom toneangivende romantikere som Welhaven og Wergeland når det gjelder dette. Et annet sentralt trekk ved romantikken i Norge er synet på nasjonens egenart og selvstendighet konkretisert ved kulturstriden. Her er det sterk strid mellom Welhaven og Wergeland ettersom den siste langt på vei vil overskjære de danske røtter kulturelt, estetisk og språklig. Interessen for historien står også sentralt i norsk tenkemåte på denne tiden. På dette punktet må en kunne si at Welhaven har et tilbakeskuende perspektiv, mens Wergeland i større grad griper fatt i sin samtid og har visjoner for landets fremtid.

Betegnelsen "romantikk" får fotfeste mot slutten av 1800-tallet og etablerer seg trygt med Francis Bull på 1920-tallet. Samtidig påpeker Asbjørn Aarnes at det kan være gode grunner

¹⁶ Daniel Haakonsen, "Wergeland. Welhaven. Dikt presentert for gymnasiaster. Gyldendal norsk forlag, Oslo 1965, s. 10

for også å tale om "nasjonalrealisme" når det handler om det nasjonale prosjekt i Norge på 1800-tallet ettersom store deler av dette arbeidet ble utført av akademikere, og med respekt for akademiske krav til systematikk og etterrettelighet.¹⁷ Dette gjelder både innen historieforskning, litteratur- og musikkforskning, og lenge ble for eksempel Henrik Wergeland betegnet som realist.

I flere europeiske land får denne perioden et nasjonalt tilsnitt, som følge av opprettelsen av nye nasjonalstater. Slik var det også i Norge i tiden etter unionsoppløsningen i 1814. Det blir en stadig økende interesse for det spesifikt norske; norsk historie, folkediktning i muntlig overlevering på norske dialekter, norsk natur og folkeliv. Dette setter det vi i dag kaller et nasjonalromantisk preg på litteraturen.

2.5 Salmeoppfatninger i romantikkens tid

Som en del av denne utviklingen vokser det også fram et behov for en spesifikt norsk salmebok, og det som er av størst interesse for problemstillingen i denne oppgaven, er om og i hvilken grad disse forskjellige og til dels motstridende romantiske trekkene virker inn på Landstads salmediktning. Problemstillingen i denne oppgaven handler om å se Landstad som kirkelig salmedikter i lys av de kulturstrømningene han levde under. Det kan derfor være interessant å undersøke andre samtidige salmedikteres oppfatning av hva en salme skulle være, for så å se nærmere på hvordan Landstad forholder seg til dette.

I Landstads nære kontekst er det to poeter som i særlig grad er aktuelle i denne sammenhengen; Nicolai Fredrik Grundtvig (1783-1872) som var århundrets store danske salmedikter, og Johan Sebastian Welhaven(1808-1873), en feiret poet, elsket og hatet, og aktuell som salmebokredaktør for den norske kirke. Vi skal se nærmere på hvordan hver av disse to tenker om salmediktning slik det kommer fram i Grundtvigs innledende kommentar til utgivelsen av diktet "De hellige tre Konger" i 1811, og i Welhavens "Antydninger til et forbedret Psalmeværk for den norske Kirke", fra 1840, og sammenligne dette med Landstads

¹⁷ Sigurd Aarnes, "Nasjonen finner seg selv" i: Ingrid Semmingsen, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen, Yngvar Ustvedt, *Norges kulturhistorie Det gjenfødte Norge*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1980, s. 142

oppfatninger slik de kommer fram i hans redegjørelse for salmeboken i 1862 og i hans egen salmediktning.

2.5.1 Grundtvig og de "historisk-kristelige sange"

Da Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872) første gang fikk antatt diktet "De hellige tre Konger" (Deilig er den himmelblå) i tidsskriftet Sannsigeren i 1811, skrev han en innledning der han både redegjør for en tidlig oppfatning av hvordan kristne religiøse sanger bør være, og samtidig retter kritikk mot en del av tidens brukte salmer.¹⁸ Grundtvigs salmesyn var under konstant forandring, og denne fortalen skrev han i begynnelsen av sin karriere. Derfor sier den kun noe om hans tidlige salmeoppfatning.

Han gjør seg til talsmann for de historisk-kristelige sangene til fordel for de moralske og dogmatiske. De historisk-kristelige salmene er de som tar utgangspunkt i de bibelske fortellingene. Han argumenterer for disse både ut fra historiske, estetiske og innholdsmessige premisser. Først viser han til lutherdommens første tiår der de forordnede salmer for det meste var historiske. Den generelle historiske utviklingen viser også at folk gjennom tidene fikk forbilder for god moral gjennom levende eksempler i folkediktningens viser, sagn, eventyr, legender, krøniker osv., og slik lærte av historien.¹⁹

De historisk-kristelige sangene blir mer levende, og møter det enkelte mennesket mer direkte nettopp på grunn av utgangspunktet i de bibelske fortellingene.²⁰ Bibelens innhold må derfor også være sangenes innhold, sier han, og de må være diktet i Bibelens ånd. Selv om både Det gamle og Det nye testamentet er historiske, står Det nye testamentet i en særstilling fordi det også inneholder det kristne trosgrunnlaget. Derfor bør kirkesangene være levende bilder av Jesu og de hellige menns liv fordi historien har vist at dette vil "... tale kraftig til Hjertet og laane Sjælen Vinger til høi Flukt over det Jordiske".²¹

¹⁸ N. F. S. Grundtvig, " De hellige tre Konger" i: Holger Begtrup, *N.F.S. Grundtvigs Utvalgte Skrifter*, bind 2, København 1905, s. 77-79

¹⁹ Ibid. s. 78

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

Han argumenterer også for de historisk-kristelige sangene ut fra dikteren selv som vil bevegges til større og varigere begeistring over et stoff som er knyttet til konkrete hendelser og personer, og at Ånden da settes i stand til å virke med "hele sin Kraft".

Kritikken mot de dogmatiske og moralske salmene har brodd mot den tidens moral og fornuftsreligion som i dag går under betegnelsen rasjonalismen. Men selv med en slik moral og fornuftsreligion, ville de historisk-kristelige sangene også fungere bedre enn de dogmatiske og moralske, sier Grundtvig, fordi disse historiene som sagt gjør det lettere å motivere for gode handlinger, enn teoretisk kunnskap om de moralske pliktene.

Videre fremhever han at oppmuntringen som kommer fram i sanger basert på bibelsk stoff vil gjøre dem mer virkningsfulle for fremme av god moral enn ren formaning.²² Kristi mirakler, lidelse, oppstandelse og himmelfart, og hans lignelser er et bevis for, sier han, hvordan selv "Moralen bør iføre seg en mer eller mindre historisk Dragt for at vinde Indgang".²³ Han sammenligner de historisk-kristelige salmene med en rinnende bekk, og de dogmatiske og moralske med stillestående vann.

På mer estetiske premisser stiller han seg kritisk til de moralske og dogmatiske salmenes mange gjentakelser, særlig av Guds egenskaper, og at moralske læredikt etter sin natur må bli ensformige, tørre og kalde.²⁴ Det blott lyriske dikt, sier han, må utmattes fordi dikteren når han har grepet fatt i noe som skal uttrykke en følelse, lett ender opp med å gjenta seg selv eller antyde andre beslektede følelser.

Selv om han ser fordelene med den historiske salmens evne til å bevege og gi styrke slik at det får innvirkning på menneskenes tro og liv, betyr ikke dette at han ønsker å avskaffe de moralske og dogmatiske salmene helt. Han ønsker noen av dem omarbeidet, og at de ikke bør få så stor plass i samlinger av kristne sanger.

Som en oppsummering kan vi si at Grundtvig er opptatt av at salmen skal ha liv og ånd slik at den kan virke i menneskenes liv. Da må den hente sitt innhold fra Bibelen, fortrinnsvis Det nye testamentet som er kristendommens grunnlag. Derfor foretrekker han den historiske salme. Han skiller mellom dikt og salme. De moralske læredikt må i følge sin natur bli

²² Ibid.

²³ Ibid. s. 78

²⁴ Ibid. s. 77

ensformige, tørre og kalde, mens den historiske salmen setter Ånden i stand til å virke med hele sin kraft, og taler ”kraftig til hjertet”.

Han sier ikke noe om hvordan han vil omforme de salmene som han ønsker å inkludere i sin samling av kristne sanger. Men som vi skal se er det nettopp dette som blir et hovedanliggende i Welhavens tekst, ”Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke.”

2.5.2 Welhaven og ”Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke”

I ”Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke” (1840),²⁵ retter Johan Sebastian Welhaven (1808-1873) kritikk mot samtidens salmesamlinger og salmer, for så å si noe om hva som skal til for å løse disse problemene. Dette skriftet er Welhavens bidrag for å avhjelpe salmeboknøden i Norge. Salmeboknøden handlet om at det i Kirken ble brukt hele tre salmebøker side om side, og ingen av dem var på norsk. Welhavens skrift var et ledd i departementets plan om å skaffe til veie en salmebok på norsk – en salmebok som kunne være samlende for hele Kirken. Boken eller pamfletten ble kjøpt av Kirkedepartementet, og deretter sendt til landets prester.²⁶

Dette er et skrift som i hovedsak handler om restaurering av eldre salmer, og bringer inn aktuelle tema om historie og språk. Jeg skal ikke gå inn på alle sidene ved denne teksten, men trekke fram noen hoved-synspunkt som kan gi nok et bilde av en salmeoppfatning på 1800-tallets første halvdel.

Welhaven er kritisk mot den måten de gamle tyske salmene fra reformasjonstiden er blitt forandret, oversatt og flikket på så deres kunstneriske og religiøse kraft er gått tapt. Den indre sammenhengen er mangelfull, og språket platt og delvis uforståelig. I følge Welhaven var det flere årsaker til dette. Dels var det et oversettelsesproblem. Det tyske språket har sine røtter i tysk historie og kirkehistorie, og man kan derfor ikke oversette litteratur preget av et slikt folks ånd til det danske språket som var produkt av en helt annen historisk

²⁵ J.S. Welhaven, ”Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke”, i: Ingard Hauge, *Johan Sebastian Welhaven, Samlede verker*, bind III Prosa, Universitetsforlaget, 1991, s. 348- 391

²⁶ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, Bind II, s. 72

utvikling, samt ikke hadde utviklet et språk som var smidig og dannet nok for det "billedrige Tankeliv". Man kan ikke avtvunge språket å uttrykke noe som det etter sin natur og sitt utviklingsnivå ikke hadde forutsetninger for.²⁷

Han er opptatt av at kristne ikke må komme bort fra "den historiske Grund" og forveksle kristen religiøs praksis med kristendommens eviggyldige sannheter, for da blir all forandring umuliggjort og man risikerer å komme bort fra "den sande christelige Erkjendelse". Det religiøse livs former veksler med tidene, og dette må ikke forveksles med det eviggyldige eller sanne i kristendommen.²⁸

Det som skal være salmens "grunnstoff" må være evangeliet selv, og dermed hentet hovedsakelig Det nye testamente. Det gamle testamentets innhold i kristne salmer bør være stoff som er relatert til håpet om den nye pakten.²⁹ I sin kritiske holdning til salmer som utmåler Kristi lidelse på usmakelig detaljerte måter bruker han også "Evangeliets Fremstilling og Aand" som motargument. Evangeliet selv fremstiller Jesu lidelse på en enkel og gripende måte, og da bør salmediktere også gjøre dette til sitt forbilde.

Lenger ute i fremstillingen kritiserer Welhaven det oppskrudde og pompøse salmespråket som hadde fått sin påvirkning gjennom Klopstock, og som senere kom til uttrykk i den *Harbo-Guldbergske Psalmesamling*. Han misliker salmer der den høye stemningen blir et poeng i seg selv. Han er også svært kritisk til *Den evangelisk-christelige Psalmebok*, og sier den har behandlet både "Poesien og Christendommen lige kummerlig."³⁰ Den skulle være forståelig for alle, og dette gikk på bekostning både av den kunstneriske kvaliteten og poesien. Men siden folkepoesien alltid har vært varm og billedrik, og menighetene også har tilegnet seg mottakelighet for kristent billedspråk, er det dette som må være grunnlaget for kirkelig poesi.

Men til tross for smakløshet og grovhet i mange av salmene, ser han like fullt et sunt element av ekte åndelighet i salmediktningens rot. Denne åndeligheten har overlevd fra slekt til slekt til tross for dårlig salmediktning og oversettelser, og det er denne som må

²⁷ J. S. Welhaven, "Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke" s. 349, s. 353-354 og s. 358

²⁸ Ibid. s. 350-351

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid. s. 356

restaureres eller komme til sin rett på ny i salmer som er omarbeidet og smeltet om så grundig at de gamle salmene man har vært glad i "... plutselig ere blevne klarere, og ligesom mere beskuelige."³¹

Han sier også at kirkesang og annen poesi har forskjellige vilkår og betingelser. For det første er kirkesangen til forskjell fra annen poesi sprunget ut av et uforanderlig stoff, og for det andre kan ikke dikterens egen individualitet i samme grad gjøre seg gjeldende som i annen poesi, siden han skal uttrykke en allmenmenneskelig trang og oppløftethet. Salmene er også annen poesi overlegen fordi salmestoffet fordrer hel og full hengivenhet.³²

Salmen har en egen grunnkarakter, og det er denne man må søke inn til om man skal restaurere salmene slik at deres opprinnelige ånd eller kjerne får komme til uttrykk. Det som kjennetegner denne uforfalskede ånds tilstedeværelse i salmene, er den varme religiøsitet og direktheten i gudsdyrkelsen.³³ En dyptgående restaurering av de gamle salmene er ikke en oppgave for hvem som helst. Den som skal foreta en slik restaurering, må selv ha et poetisk sinn som kan gå inn i de gamle sangenes ånd og stemning, og som kan holde sin egen dikterpersonlighet i tømme så han ikke fristes til å la salmene farges for mye av sin egen personlighet. Her er han kritisk til Grundtvig som i følge ham bare i noen få tilfeller klarer å vise den moderasjon som skal til for å lykkes med et slikt prosjekt.

Restaurasjonsproblematikken hos Welhaven henger nøye sammen med samtidens idéer om historiens betydning for folket, språket og kulturen generelt. Historien påvirker et folks kultur og språk. De historiske erfaringene nedfeller seg i en slags kollektiv erfaring som i datidens språk kalles folkesjel eller folkeånd. Denne folkeånden kommer til uttrykk gjennom kunsten, og i litteraturen uttrykkes denne gjennom språket. Det har den gjort til alle tider, og ved å finne fram til denne diktningen, kan man også få et innblikk i den opprinnelige folkeånden.

Det samme gjelder for salmene, men siden uttrykksmåte og smak forandres gjennom historien, og siden folket utvikler seg språklig og kulturelt i takt med historiens gang, mister

³¹ Ibid. s. 362

³² J.S. Welhaven, "Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke", s. 357-358: Han anfører Kingo som eksempel, og sier at diktene hans i enhver henseende er åndløse og "maadelige", mens det i de gamle kirkesalmene "ofte er et udødelig friskt Udtryk".

³³ Ibid. s. 357

salmene noe av sin evne til å kommunisere med moderne mennesker. Et slikt historisk tidsspenn kan stenge for kommunikasjonen, derfor må salmene tilpasses samtidens mennesker, og den bruk de skal ha i menighetene. Welhaven bruker begrepet "restaurasjon" om denne tilpasningen eller gjendiktningen for å vise at salmene både trenger fornyelse og bevaring samtidig. Utfordringen blir å bevare salmenes kjerne eller ånd og videreformidle denne, samtidig som form, billedbruk, ordbruk osv. gjøres om med mer eller mindre nennsom hånd.

Som materiale for samtidens salmer anbefaler han evangeliene siden dette er det vesentlige lærestoffet, og siden billedbruken herfra har nedfelt seg i kulturen og blitt en del av det folkelige. Ved å finne fram til dette grunnstoff, kjerne eller ånd som tross alt har overlevd i salmene bygges det bro over et flere hundre år langt historisk tidsspenn. Denne kjerne eller ånd er det dikteren må gripe tak i og videreformidle slik at salmen kan gjenoppstå og gjenkjennes i en foredlet form. Denne ånd er både tilgjengelig og ikke tilgjengelig for tanken – den er uutsigelig.

I denne teksten er det tydelige likheter mellom Welhavens tenkemåte og den panteistiske, universalromantikken. I følge universalromantikken idéer kan man ikke erkjenne den skjulte verdenssjel eller ånd gjennom fornuften, men bare gjennom anelsen og følelsen. Idéen om dikterens spesielle begavelse eller utrustning til å erkjenne denne verdensånden kan også gjenfinnes i Welhavens oppfatning av salmedikterens evne til å trenge inn i salmens ånd og gjenskape den ut fra denne ånd.

Noen av Welhavens tanker omkring salmene gjenkjenner vi også hos Grundtvig, selv om Welhaven uttrykker seg på en annen måte, og har et annet siktemål med det han skriver. Det mest iøynefallende er at begge er opptatt av at salmene må handle om evangeliet, og av å bruke evangeliens fortellinger og billedtilfang som materiale for de kristne sangene. Begge henviser til det folkelige, men på forskjellig måte. Grundtvig viser til folkediktingens tradisjon for å vise at folket var opplært allerede fra gammelt av til å lære god moral gjennom historiske og mytiske forbilder. Welhaven fokuserer på menighetens mottagelighet for det bibelske billedspråket, fordi dette har nedfelt seg i folkekulturen.

De er begge svært kritiske til en del av salmene i den nære fortid; Grundtvig fordi han mener de er teoretiske og gjentakende, og Welhaven fordi han mener mange av dem er høystemte,

dårlig oversatt, har en polemisk tone, eller er smakløse i sine overdrevne beskrivelser i pasjonssalmene.

3 MAGNUS BROSTRUP LANDSTAD- ET PORTRETT I ET KIRKEHISTORISK LANDSKAP

3.1 Innledning

Magnus B. Landstad tok i 1852 imot oppdraget fra Kirkedepartementet om å skaffe til veie en kirkesalmebok for den norske kirke. Etter Norges løsrivelse fra Danmark og vedtaket av en egen norsk grunnlov, vokste også behovet for en egen norsk identitet fram. Dette aktualiserte også spørsmålet om kirkens identitet som norsk kirke. En salmebok på norsk ble derfor et ledd i det norske nasjonale prosjektet.

Dette kulturhistorisk viktige oppdraget gikk til Magnus B. Landstad i en tid preget av store teologiske og kulturelle spenninger innen kirken. Hva var det med Landstad som gjorde at nettopp han ble betrodd denne oppgaven? Hvilke hensyn og avveininger måtte han ta for at denne boken også skulle virke samlende? Hva slags kirkehistorisk virkelighet var det han måtte forholde seg til i sitt arbeide? Hvor hadde han sitt åndelige fotfeste i den brokete tid han levde i?

3.2 Familiebakgrunn og oppvekst

Magnus B. Landstad ble født på Måsøy i Finnmark i 1802 der hans far, Hans Landstad, virket som prest under harde økonomiske og klimatiske kår. I 1804 flyttet familien til Øksnes i Vesterålen. Hans Landstad (1771-1838) kom fra en rik og mektig skogsgård i Verdalen,³⁴ og tok teologisk embetseksamen i København i 1794 i løpet av tre år. Den rådende teologien i København var på denne tiden sterkt rasjonalistisk, men hvor mye dette har preget Hans

³⁴ Magnus B. Landstad, *Salmedigteren Magnus Brostrup Landstads selvbiografi*. Gjengitt i *Norvegia Sacra*, Steenske forlag, Kristiania, 1921, s. 117

Landstad, er usikkert. Vi vet fra Magnus B. Landstads biografi over faren at han hadde mye kunnskap innen filologi. Han leste Bibelen på hebraisk og gresk, samt de latinske klassikere på originalspråket. Han underviste Magnus B. Landstad og fikk ham "dimittert" til universitetet, men underviste også andre som senere tok embetseksamen. Han forteller videre at faren la stor vekt på undervisning av ungdom, og han hadde en egen evne til å vekke lærelyst hos elevene. Magnus B. Landstad vurderer det slik at det var nettopp i dette han lyktes best i sin embetsgjerning.³⁵

Hans Landstad ble utnevnt til prest i Vinje 1811 og i Seljord i 1819. Han var svært godt likt som prest i Telemark fordi han var myndig, munter, stor og sterk, og kom godt ut av det med bygdefolket. Han var også en myteomspunnet person. Han kom nordfra og mange trodde han hadde trolldomsevner og brukte svarte boka, antakelig på grunn av hans hebraiske skrifter.³⁶ Magnus B. Landstad omtaler faren i svært positive vendinger, men synes ikke å ha hatt det nære forholdet til ham som han hadde til sin mor. Det er nærliggende å tenke at far og sønn var svært forskjellige av vesen. I alle fall beskriver Magnus B. Landstad seg selv som unnselig, tilbakeholden og fåmælt når han forteller om sitt første møte med Jens Kaurin, som han skulle komme til å ha et nært og livslangt vennsforhold til, og som senere også ble biskop i Bergen. Kanskje var også farens arbeidsmessige forhold så harde at det helst ble moren som kom til å stå barna nærmest.

Magnus B. Landstads mor, Margrethe Elisabeth Schnitler (1768-1850) var datter av Hans Peter Schnitler (1736-1803) som var agronom og forstmester, og kom fra gården Gjerde (Gjære) i Næset prestegjeld i Romsdalen. Hun var som flere andre i hennes familie opptatt av lokalhistorie, kulturhistorie og folkeminne.³⁷ Dette kan ha bidratt til Magnus B.

Landstads interesse for lokalhistorie, sagn, folkeviser, dialekter og annet folkloristisk stoff.

Magnus B. Landstad skrev mange dikt til sin mor som reflekterer et varmt og nært forhold mellom dem. I sin selvbiografi sier han at "Nordishavets Bølger have sunget min Vuggesang, men et kjærligt Moderbryst har varmet både mitt Legem og min Aand."³⁸ Hun lærte også

³⁵ Magnus B. Landstad, *Sogneprest Hans Landstad. Utrykt Biografi af Sønnen, Provst Magnus Brostrup Landstad*, med kommentarer av H. G. Heggveit, Norvegia Sacra, Steenske forlag, Kristiania, 1921, s. 113

³⁶ Richard Berge, *M. B. Landstad*, Risør 1920, s. 9-13 og *Sogneprest Hans Landstad i: Norvegia Sacra*, s. 115

³⁷ Hans Th. Landstad, *M. B. Landstad på nært hold, belyst ved familiebreve*, utgitt av Landstad-instituttet i Seljord 1989, s. 14 og s. 233

³⁸ *Salmedigteren Magnus Brostrup Landstads selvbiografi*, s. 117

Magnus B. Landstad å lese, og lærte barna opp i kristen tro og ”synge til Herrens pris” fra de var små. Dette utdraget av diktet ”Til min Moder” fra 1826 belyser dette.³⁹

Elskte Moder! Se, der var en Tid
 fordum i min Barndoms blide Dage,
 følg meg Moder, lad os vandre did!
 og med Tankens Lys paa Mindets Stage
 i det dunkle Land vi skue end
 kjære Billeder og frydes atter,
 men især jeg vil deg lede hen
 til et Billed, som jeg høilig skatter.

Ser du, Moder, alle dine Smaa
 fromt med Andagt paa en festlig Morgen –
 ser du deg i deres Kreds at staa,
 prise med dem Gud i Himmelborgen?
 selv med ædel Fromhed leses du
 Gudsord for os uerfarne Unge,
 prenter dem saa dybt i barnlig Hu,
 lærer os til Herrens Pris at sjunge.

Sig mig, er vel dette Billed ei
 og for dig, min Moder kjært at skue?
 for at lede os paa Herrens Vei
 i dit Hjerte brændte hellig Lue.
 Ham du tidlig bar de Spæde til
 og lot dem i Jesu Favn velsigne,
 ham du sagde var den Lærer mild,
 som vi skulle høre, tro og ligne.

³⁹ M. B. Landstad, ”Til min Moder”, i: *Sange og Digte af forskjellige Slags, mest fra gamle Dage*, Forlagt av Jacob Dybwad, Christiania, 1879 s. 4 (Diktet i sin står i sin helhet på s. 3-5)

Dette diktet er til moren, og han ønsker å ta henne med tilbake i tid for å skue et bilde fra fortiden som han "høylig skatter", et gledesfylt minne fra barndommen der moren samler barna rundt seg til sang og "lesing av gudsord". Hun blir beskrevet som et menneske med en inderlig tro. Det brant "en hellig Lue" i morens hjerte, noe som gir assosiasjoner om Den Hellige Ånd og alterilden. Moren var et åndsmenneske.

Hun ønsket å bringe troen videre til barna gjennom å bære spedbarna til dåpen og siden innprente "gudsordet" inn i dem fra de var ganske små. I den kristendomsforståelsen vi får et glimt av her, og som videreformidles til barna, er Jesus den milde lærer og forbilde som de skulle "høre, tro og ligne". Moren lærte dem også å synge "til Herrens Pris", og sangen er også en del av andaktsstunden denne med Landstads ord "festlige morgenen". "Festlig" kan hentyde til det evige livet som en evig fest.

Allerede her er det mulig å gjenkjenne trekk av Magnus B. Landstads kristendomsoppfatning slik den skulle komme til uttrykk i senere skrifter der troen, sakramentene, kirken og den milde Kristus står i sentrum. Det er også svært sannsynlig at morens egen sangglede har stimulert sønnens musikalitet og etter hvert hans interesse for salmediktning.

Oppfatningen av barndommen som det dunkle land som man fremdeles kan hente fram bilder fra, bilder som gir dypere mening for fremtiden, er en typisk romantisk tenkemåte. Vi finner den samme tankegangen igjen i Grundtvigs salme "De levendes Land" (1824) der han i siste vers sier "Du skiænker vort Hjerte hva Verden ei veed:/ Hvad svagt vi kun skimte, mens Øiet er blaat / Det lever dog i os, det føle vi godt..."⁴⁰

Også Landstads barndomsminne har betydning utover den aktuelle situasjonen; det lever i ham enda og er bærer av dype sannheter om kirken, livet og evigheten.

3.3 Studietid og opphold på Hadeland

Da Magnus B. Landstad begynte å studere teologi i Christiania i 1823, var det i en tid preget av forandring både kulturelt, politisk og kirkehistorisk. Demokratiseringsidéene fra den

⁴⁰ <http://www.kalliope.org/digt.pl?longdid=grundtvigandresalmera3> (03.05- 2011, kl.19.40)

franske revolusjon hadde allerede øvd en viss innflytelse på utformingen av den norske grunnloven, i hvert fall sett med datidens øyne. Disse idéene var også i ferd med å sette et viktig stempel på norsk kirkeliv, der spenningsforholdet mellom synet på Kirken som autoritet i spørsmål om tro og religionsutøvelse, og det enkelte individs rett til å bestemme for seg selv, allerede hadde begynt å gjøre seg gjeldende blant annet gjennom Hauge-bevegelsen.

Den 1. juli 1825 drar Landstad uten foreldrenes viten og vilje til Gran i Hadeland for å arbeide som huslærer i ett år hos rittmester Bergh. Bakgrunnen for dette var at han ville tjene penger selv til sine videre studier. Han kom fra en stor søskenflokk, og det sto to brødre til for tur til å komme ut av hjemmet og få videre utdanning.⁴¹ Denne dagen begynte han også å skrive dagbok. Han fører dagbok fra 1825-1829, men etter det første året kan det gå lang tid mellom hver gang han skriver. Denne dagboken rommer mange av Landstads tanker, erfaringer og betraktninger av mange slag. Gjennom det han skriver kommer både hans personlighet og kristendomsforståelse til uttrykk, i tillegg gjenspeiles også noe av den spenningsfylte kirkehistoriske virkeligheten han med tiden i stadig økende grad skulle forholde seg til.

Han stiller seg ved flere anledninger kritisk til både opplysningstidens ensidige vitenskapstro⁴² og prekener han kaller rasjonalistiske foredrag.⁴³ Disse tar ikke forsoningen på alvor, og konsentrerer seg helst om dyd og moral. Hans dagboknotat fra 28. august er spesielt interessant i den sammenheng. Her omtaler han prost Lassens preken over Luk.10,23 ff. Denne teksten ble av Lassen utlagt under hovedtemaet "å vise hvordan man kan hjelpe sin neste når han er i nød", mens Landstad ville foretrukket "Hva skal jeg gjøre for å få evig liv", som var den skriftlærdes spørsmål i bibelteksten. Han tar utgangspunkt i Jesu svar til denne skriftlærde om å elske Gud over alle ting og sin neste som seg selv, men siden mennesket selv ikke kan oppfylle dette, må det tilegne seg Kristi rettferdighet. Her skinner den lutherske læren om rettferdiggjørelse ved tro tydelig igjennom.

⁴¹ Magnus B. Landstad, *Dagbog for Magnus Brostrup Landstad, 1825-1829*. i: *Norvegia Sacra* 1939, I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo 1950, s. 1-2

⁴² Ibid. s. 15-16

⁴³ Ibid. s. 17, s. 21, s. 25, s. 38-40

Han blir også direkte opprørt over at nattverden under katekisasjonen kun omtales som et minnemåltid, og at Kristi tilstedeværelse i nattverdselementene blir forbigått. Og han spør hvordan dette kan være en luthersk-reformert menighet når den følger Calvins læresyn.⁴⁴ Han bemerker også at under samme katekisasjon blir forberedelsen til fastetiden omtalt ikke bare som unødvendig og unyttig, men direkte narraktig.

3.4 Kirkehistorisk bakgrunnsteppe

I det følgende vil jeg forsøke å trekke opp noen kirkehistoriske linjer som kan belyse ulike kristendomssyn i denne tiden. Vi vil også se nærmere på brytningene mellom de ulike kirkesyn som Landstad i ulike sammenhenger måtte forholde seg til gjennom sitt virke. Jeg skal derfor i det følgende gjøre et lite kirkehistorisk tilbakeblikk, og prøve å se disse kirkehistoriske linjene også i lys av de romantiske idéene som var begynt å influere på norsk politikk og kulturliv generelt.

3.4.1 Rasjonalismen

I annen halvdel av 1700-tallet var det hovedsakelig opplysningstro og rasjonalisme som preget prestenes teologiske oppfatning i Danmark og Norge. De fornektet ikke en overnaturlig åpenbåring, men la hovedvekten på moral og opplysning. Det å forene kristendom og fornuft ville bare gjøre kristendommen enda mer fullkommen.⁴⁵ Det kunne være store innbyrdes forskjeller når det gjaldt dogmatisk syn, og flere av disse prestene gikk også gjennom en utvikling i konservativ kirkelig retning i løpet av sitt liv.⁴⁶

Troen på Jesus Kristus som Guds sønn lot seg ikke forene med fornuften og et vitenskapelig preget virkelighetssyn. Derfor oppfattet mange rasjonalister ham kun som en stor lærer eller moralsk forbilde. Poenget med Jesu budskap var å vise det fornuftige i troen på Guds eksistens og at menneskets lønn for god moral var udødelighet. Forsoningslæren ble forkastet fordi den fremstilte en blodtørstig og hevnjerrig Gud. Rettferdiggjørelse ved tro

⁴⁴ Ibid. s. 25

⁴⁵ Reidar Astås, *Kirkehistorie 1*, Fabritius Forlag, 2. utgave, 2. opplag, Oslo 1976, s. 215

⁴⁶ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, Bind I, s. 43-44

ble erstattet av det å handle rett. De stod også for et reduksjonistisk syn på sakramentene. Disse ble sett på som bekjennelseshandlinger og ikke nådemidler i luthersk forstand.⁴⁷ En del av dette kjenner vi igjen fra Landstads kritikk i dagboken sin. Det var imidlertid først og fremst i de høyere samfunnslag og blant de geistlige at denne tankegangen fikk innpass. I de lavere samfunnslagene stod mange fremdeles i den ortodokse eller pietistiske tradisjon.

3.4.2 Følelsenes betydning i teologien

Ved overgangen fra 1700-tallet til 1800-tallet, skjer det et dramatisk klimaskifte innen Kirken når de romantiske idéene fra europeisk hold også når Norge. Det spesielle og unike ved det enkelte individ, vektleggingen av det subjektive og følelsenes betydning for erkjennelse av verdensånden, får ikke bare betydning for diktningen, men også for teologien. Teologen og filosofen Friedrich Schleiermacher (1768-1834) definerte det å tro som å kjenne seg grepet av Gud, i en følelse av absolutt avhengighet av en høyere makt, som en følelse av å leve i pakt med universets mål og mening.⁴⁸ Denne vektleggingen av følelsen eller intuisjonen som erkjennelsesform står i sterk kontrast til rasjonalismens ensidige vekt på fornuften, og er i tråd med den romantiske oppfatningen at det guddommelige erkjennes først og fremst gjennom følelsene. Kristendommen handlet ikke om tilslutningen til et sett meninger, men om den personlige gudsopplevelsen. I sine skrifter ønsket Schleiermacher å forene Bibelens Kristus-vitnesbyrd med moderne filosofisk tankegang, og fikk mange tilhengere blant de intellektuelle.

Den nasjonale vendingen romantikken etter hvert tok i mange av de nye europeiske nasjonalstatene, fikk også stor betydning i Norge. Det synspunkt at det enkelte individ er uttrykk for sitt folks og nasjonens ånd og kommer til uttrykk gjennom språk og kultur, og den frihetstenkningen dette førte til, slo også inn i kirkens kulturdebatt. Kirken kom derfor til å gå inn i en spenningstid der flere måter å tenke kristendom og kirke på stod mot hverandre.

⁴⁷ Lorenz Bergmann, *Kirkehistorie*, Bind II, P.Haase & Sønns Forlag, 9. utgave, København 1973, s. 189-190

⁴⁸ Reidar Astås, *Kirkehistorie 1*, s. 152

3.4.3 Haugebevegelsen

Med haugebevegelsens utbredelse fra slutten av 1790-årene kom en ny dreining mot en subjektiv forståelse av kristendommen. Denne fikk innpass blant store deler av befolkningen, særlig på bygdene og blant bøndene. Den vektla den enkeltes personlige gudsforhold og omvendelse og en var anerkjennelse av at Gud handler med menneskene gjennom følelsene. Omvendelsen ble betraktet som Guds direkte inngripen i den enkeltes liv, gjerne gjennom en konkret opplevelse av Guds nærvær og kall til omvendelse.⁴⁹ Ens egen åndelige erfaring var nøkkelen til å forstå Bibelen.

Det var likevel ikke slik at de forkastet kirken eller sakramentene, selv om Hauge var kritisk til både liturgi og messeklær. De stilte seg i en slags mellomposisjon ved at de både deltok i kirkens forkynnelse og sakramentforvaltning, og samtidig organiserte vennsamfunn der man formante hverandre til hardt arbeid, nøysomhet og rett livsførsel. Haugianerne fryktet vranglære, og lot det være prestens oppgave å stå for læreformidlingen og tolkningen av Skriften. Det var først etter 1850 at motsetningsforholdet mellom disse to hovedgrupperingene ble så stor at noen prester, blant andre Gustav Adolph Lammers fra Skien, nedla sitt presteembete og brøt med den offentlige kirken.⁵⁰

3.4.4 Grunnleggende interessemotsetninger

Noen av de grunnleggende interessemotsetningene innen kirken på denne tiden handler om hvem som skal bestemme hva som er sann kristendom – kirken som statens forlengede arm, eller det enkelte individ. En annen problemstilling nært knyttet til dette, er spørsmålet om hva kirken er; om den er forsamlingen av de troende der den enkelte i stor grad selv tar ansvar for sitt gudsforhold, eller om kirken skal være en institusjon som med en statlig opplært geistlighet på statens vegne skal formidle frelsen. Et annet spørsmål nært beslektet med disse er hva det i det hele tatt vil si å være kristen; handler det om en personlig tro tilegnet gjennom en personlig og individuell omvendelse, eller handler det om å ta del i gudstjenesten og sakramentene? Dypest sett dreier disse problemstillingene seg om det som

⁴⁹ Andreas Ropeid, "Misjon og bedehus" i: Ingrid Semmingsen, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen, Yngvar Ustvedt, *Norges kulturhistorie Det gjenfødte Norge*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1980, s. 205

⁵⁰ Ibid. s. 206

gjennom kirkens historie har vært kristendommens grunnleggende spørsmål, nemlig spørsmålet om hvem som blir frelst og hva som skal til for å nå frelsen.

Det er mulig å betrakte eller analysere disse forandringene i norsk kirkeliv fra 1700-tallet til 1800-tallet ut fra forskjellige slags overordnede perspektiv. Man kan se dem som først og fremst en spenning mellom ortodoksi og lekmannskristendom, mellom kirke og sekt eller mellom det allmenne eller kollektive på den ene siden versus det individuelle på den andre. Andreas Ropeid (1916-1996), professor i folkelivsgranskning ved Universitetet i Oslo fra 1978, lanserer en teori om at det som skjer i norsk kirkeliv på denne tiden kan ses i lys av to kirkesyn – det sakramentale og det sosiologiske.⁵¹ Det sakramentale kirkebegrepet innebærer en oppfatning av kirken som det synlige uttrykk for Guds frelsesvilje, der Ordet forkynnes og sakramentene blir forvaltet rett. Kirken ses som formidler av nåden og frelsen gjennom forkynnelsen og forvaltningen av sakramentene. Sakramentene blir objektive frelseskriterier siden de kommer fra Gud og virker til tross for prestenes og menighetsmedlemmenes egne mangler. Mennesket oppnår med andre ord kun frelse ved å ta imot rett opplæring i kirken, gjennom dåpen, og ved å ta imot nattverden.

I følge det sosiologiske kirkebegrep er kirken forsamlingen av de som står i et rett trosforhold til Gud. Sakramentene er ikke objektive frelseskriterier, men virker kun til frelse om man først har tilegnet seg en personlig tro, gjerne gjennom omvendelse. Dette synet på kirken har røtter i reformasjonen; i synet på det direkte forholdet mellom mennesket og Gud og det allmenne prestedømmet. Den enkeltes religiøse erfaring står i sentrum for kristentroen.

Med det sakramentale kirkebegrepet får kirken som institusjon og presten et stort ansvar for menighetens frelse, og siden kirken også var en statsinstitusjon, hadde også staten del i dette ansvaret. Derfor var det viktig for kirken at staten gjennom lovgivningen hindret utbredelse av vranglære som kunne føre folk bort fra frelsen. Dette kirkesynet var nærmest enerådende i Norge rundt 1800.⁵² Eidsvollsmennene gikk inn for en konfesjonelt bundet evangelisk-luthersk kirke, og spørsmålet om religionsfrihet for andre var, uten at noen vet

⁵¹ Ibid. s. 196-218

⁵² Ibid. s. 200

helt hvorfor, falt ut av den endelige lovgivningen, selv om den hadde vært oppe til drøfting.⁵³

Etter hvert som man søkte en norsk identitet for kirken utover mot midten av århundret, ble alle disse underliggende motsetningsforholdene av stor betydning; for hvem var det som representerte det norske? Var det danskpåvirkede embetsverket med kirken som sin forlengede arm, eller var det bønder, småbrukere og vanlige folk som stod for det norske?

3.4.5 Magnus B. Landstad og restaurasjonsteologien

Landstad studerte ved universitetet i Christiania som var opprettet i 1811 og satt i drift i 1813.⁵⁴ De to teologene som underviste ved Det teologiske fakultet var Svend Borchmann Hersleb (1784-1836) og Stener Johannes Stenersen (1789-1835). Begge var utdannet ved universitetet i København som var dominert av opplysningstidens teologi. Men begge utviklet seg i en mer luthersk-konfesjonell og kirkelig retning etter nærmere studier av Luthers skrifter. Dette fikk blant annet innvirkning på deres negative syn på lekmannsforkynnelsen.⁵⁵ I Stenersens studie av Hans Nielsen Hauge som kom ut tre år etter Hauges død, anser han Hauges forkynnerkall som en villfarelse,⁵⁶ og har liten sans for Hauges betoning av det alminnelige prestedømmet.

Denne fornyede interessen for luthersk ortodoksi og kirkelighet går under benevnelsen luthersk restaurasjonsteologi. Den søkte fornyelse av kirken på luthersk grunn og satte sitt preg på den generasjon av prester som fikk sin utdanning fram til slutten av 1840-tallet. I 1835 hadde 75 % av landets fungerende prester fått sin opplæring av Stenersen og Hersleb.⁵⁷

Denne teologiske tankegangen kom til å prege Landstad. Vi har allerede sett hvordan den skinner igjennom i hans kritikk av de rasjonalistiske prekenene han hører på Hadeland. I sin nekrolog over vennen Kaurin, omtaler han også den store betydningen disse to teologene

⁵³ Einar Molland, *Norsk kirkehistorie i det 19. århundre*, bind 1, s. 16

⁵⁴ Ibid. s. 106

⁵⁵ Ibid. s. 109

⁵⁶ Ibid. s. 109

⁵⁷ Ibid. s. 113

hadde hatt for hans egen og vennens tro. Disse teologenes forelesninger ble av største betydning siden den teologiske litteratur som forelå var ”fylt med den fladeste Rationalisme eller hadde en sterk Eftersmag deraf. Det var en Overgangstid med Uklarhed og Vaklen, og faa var de som bare (frem) et klart og kraftig Troes-Vidnesbyrd om Herren og stode paa et fast luthersk-kirkelig Standpunkt.” Han forteller også om de åndelige samtalene han hadde med Kaurin, og hvordan de begge følte at Kristus kom nær dem og vandret sammen med dem og åpnet skriftene for dem slik at det brant i deres hjerter.⁵⁸ Identifikasjonen med Emmaus-vandrerne er mer enn tydelig.

Den lutherske restaurasjonsteologien utelukket ikke den personlige og subjektive opplevelse, men opplevelsen kunne ikke være normativ for tro og lære. Læregrunnlaget, et fast luthersk kirkelig standpunkt, måtte ligge i bunnen. Stenersen hadde også vært opptatt av gjenfødselen og den personlige tro. Det er denne omvendelsestankegangen som gjør at enkelte synes å ane et pietistisk trekk i hans teologiske syn.

3.5 Ekteskap og prestegjerning i Gausdal og Telemark

I løpet av oppholdet på Hadeland blir Landstad forelsket i prostedatteren Wilhelmine Margrethe Marie Lassen (Mina), og de gifter seg i mai 1829 etter at han har tiltrådt som residerende kapellan i Gausdal i november 1828.⁵⁹

I 1834 vender han tilbake til Telemark, og blir sogneprest i Kviteseid. Etter farens død i 1839 overtar han farens presteembete i Seljord. Moren og søsknene kjøper en gård og blir boende i Seljord. Presteembetet med de lange og strabasiøse anneksreisene blir svært krevende for Landstad som allerede i Kviteseid hadde fått en alvorlig helseknekk etter tyfus og påfølgende lungebetennelse. Dette førte til en varig svekkelse av den ene lungene.⁶⁰

⁵⁸ Egil Elseth, *Magnus Brostrup Landstad, kulturvilje og kristentro*, Luther Forlag, Oslo 1997, s. 35

⁵⁹ Magnus B. Landstad, *Dagbog for Magnus Brostrup Landstad*, s. 78-85

⁶⁰ *Salmedigteren Magnus Brostrup Landstads selvbiografi*, s. 118

3.6 Folkevisearbeid

Landstad virket som prest i et klima med økende nasjonal bevissthet og behov for å finne fram til norsk egenart og identitet. Dette førte til økende interesse for å kartlegge norske kulturuttrykk gjennom folkevisediktning, myter, eventyr osv. Telemark hadde på denne tiden vært nokså avsondret fra andre deler av landet, slik at gamle skikker, folkediktning og klesskikker fremdeles var levende. Landstad som hadde vist interesse for slikt allerede fra studietiden av, fortsatte ved siden av sitt arbeid som prest å arbeide med innsamling og nedskrivning av muntlig tradert folkediktning og folkeminnestoff. Han hadde store fordeler av at han kjente Telemark så godt gjennom sin oppvekst der. Han hadde kontakter, god kjennskap til folkelynet, og hadde et nært forhold til språket. Alt dette bidro også til å gjøre ham i bedre stand til å komme i kontakt med alle slags typer mennesker fra alle lag, som kunne gjengi det de hadde fått overlevert.

Landstad arbeidet med folkeminnestoffet på 1830- og 1840- tallet i tillegg til å skrive egne dikt og salmer. *Norske folkeviser* kom ut i 1853, og er et verk på 850 sider som ble mye brukt blant vanlige folk.⁶¹

3.7 Salmeboksituasjonen

Det nasjonale prosjektet som skulle legitimere en egen norsk kultur utenom den danske og svenske, slo også inn i kirken. Det ble viktig å etablere eller videreutvikle en kirke for det norske folk, og en norsk salmebok for den norske kirke kunne bidra til dette nasjonaliseringsprosjektet innen kirken. Man ønsket en salmebok som kunne være et samlende uttrykk for norsk identitet på kristen grunn.

På denne tiden var det mer vanlig å bruke salmeboken til trøst og oppbyggelse enn Bibelen. Få mennesker eide selv en Bibel, og for mange som på den tiden ikke var særlig lesekyndige eller skolerte, ville store deler av Bibelens stoff være innholdsmessig utilgjengelig. Derfor var det salmeboken man opp gjennom tidene hadde hatt å ty til. Det var også lettere å huske

⁶¹ Hans Th. Landstad, *M. B. Landstad på nært hold, belyst ved familiebreve*, s.69-74

salmene siden de var på rim og ble sunget både i hjemmene og i kirken.⁶² Så salmebok var viktig, og siden de salmebøkene som var i omløp av forskjellige grunner var kritikkverdige, var det om å gjøre å få en ny salmebok på norsk.

3.7.1 Mange salmebøker i omløp - ingen norske

På denne tiden var det mange salmebøker i bruk i menighetene rundt om i Norge. De salmebøkene som hyppigst ble brukt var *Kingos salmebok*, *Guldbergs salmebok* og *Evangelisk-christelig Psalmebog*. Kingos salmebok fra 1699 var preget av luthersk ortodoksi i en foreldet språkdrakt. Nyere salmer av Brorson og Paulus Gerhardt hadde derfor ikke fått plass.⁶³ I opplysningstiden ble det gitt ut to nye salmebøker i løpet av relativt få år. I 1773 kom Guldbergs salmebok. Den inneholder både salmer preget av ortodoksien, pietismen og rasjonalismen og mange av Birgitte Boyes salmer. Denne salmeboken ble mye brukt, men også her var språket foreldet, og mange foretrakk Kingos salmebok. Evangelisk-christelig Salmebog ble utgitt i 1798. Denne salmeboken er gjennomsyret av den rasjonalistiske kristendomsforståelsen. Alle disse tre salmebøkene var autorisert til kirkebruk, og det var opp til den enkelte menighet å bestemme hvilken av dem de ønsket å bruke.

I 1799 utga Hans Nielsen Hauge en salmebok med pietistiske salmer, men denne var ment for hans tilhengere og vennesamfunnet. Brødremenigheten utga også *Harpen* i 1829, men heller ikke denne var til kirkelig bruk.⁶⁴ Gustav Adolph Lammers utga en salmebok i 1830-årene, og i 1840 utga Wilhelm Andreas Wexels boken *Christelige Psalmer, samlede, ordnede, bearbejdede og til Brug ved huuslig Andagt, og som Bidrag til et vordende Psalmeværk for den norske Kirke, utgivne*.⁶⁵

De ulike salmebøkene gjenspeiler de skiftende teologiske grunnsyn som hadde gjort seg gjeldende i kirken, og ingen av dem var på norsk. Den stadig økende spenningen mellom embetsmannskirken og lekmannsbevegelsen gjorde det ikke enklere å få satt sammen en

⁶² Jan Schumacher, "Kirkesalmebog. Efter offentlig foranstaltning samlet og udarbejdet ved M.B.Landstad", s.115-116 i Per Strømholen (red.), *Bokspor. Norske bøker gjennom 350 år*. Universitetsforlaget AS, 1993

⁶³ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19.århundre*, Bind II, s. 71

⁶⁴ Ibid. s. 72

⁶⁵ Jan Schumacher, "Kirkesalmebog. Efter offentlig foranstaltning samlet og udarbejdet ved M.B. Landstad", s.125

kirkesalmebok som skulle være nasjonal og mest mulig samlende. Til og med det nasjonale aspektet bød på problemer. Grovt sett var det to fløyer i norsk kulturdebatt når det gjaldt dette. På den ene siden søkte man norsk identitet, men uten større tro på at den var å finne i den norske bonde- og småkårsfolk-kulturen. Mange mente man måtte søke mot større kulturnasjoner i Europa, for eksempel den tyske og utvikle sitt eget kulturelle ståsted på grunnlag av dette. Andre tenkte motsatt, at det var nettopp i de harde og enkle livsvilkår den norske egenarten lå gjemt. Denne kom frem nettopp gjennom språket som det genuine uttrykk for folkets egenart. Dette var også et av kjernepunktene i striden mellom Wergeland og Welhaven.

3.7.1.1 *Kirkedepartementets salmebokoppdrag*

Kirkedepartementet hadde allerede på 1830-tallet forsøkt å øke utbredelsen av *Evangelisk-christelig Psalmebog* uten å lykkes. Rundspørringen i de menighetene gjorde det klart for departementet at det var behov for en ny salmebok. Problemet var imidlertid å finne noen som kunne fylle den oppgave det var å fremskaffe en ny salmebok for hele landet uten at det førte til uvilje og misnøye i menighetene.⁶⁶

3.7.1.2 *Welhaven*

I *Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke* hadde Welhaven konkludert med at det var Kingo og Guldberg som måtte bort. Det viste seg at han på dette punktet gikk i stikk motsatt retning av det rundspørringen i menighetene hadde vist. Hans kritikk av salmenes foreldede poetiske språk og billedtilfang, ble oppfattet som avvik fra den rette tro. Hans kritikk av Jesu-lidelse-poesien med dens detaljerte beskrivelser av Jesu sår og lidelse, og bruken av jødiske og gammeltestamentlige motiv førte til debatt. Det var klart at om Welhaven skulle stå for ny salmebok, ville det føre til stor motstand i menighetene.⁶⁷

⁶⁶ Ibid. s. 126 og 127

⁶⁷ Ibid. s. 127

3.7.1.3 *Wilhelm Andreas Wexels (1797-1866)*

Wexels, som også var opptatt av salmer, kom ut med offentlig kritikk mot Welhavens skrift, og var opptatt av skillet mellom teologi og estetikk. Selv ga han ut sitt private salmebokutkast i 1840 som kom i nytt opplag i 1844. Wexels kunne derfor vært et mulig medlem i en salmebok-kommisjon. Men Wexels hadde tidlig gjort seg upopulær hos mange i departementet på grunn av sin strenge kritikk mot rasjonalismen, særlig i striden mot Treschow allerede på 1820-tallet.⁶⁸ Wexels hadde også vært med i den kommisjonen som stod for den reviderte utgaven av Pontoppidans forklaring til katekismen som kom ut i 1842. Denne ble svært omstridt i kirken, og selv om han ikke var alene om denne revisjonen, og Kaurin var leder for den, var det likevel Wexels navn som ble forbundet med den.⁶⁹ Motstanden mot ham var spesielt stor i lekmannskretser. Selv om biskopene som uttalte seg om hans kandidatur stort sett var enige om at Wexels burde være med i en slik salmebok-kommisjon, hadde han ikke den tillit som skulle til for å være med i dette arbeidet.⁷⁰

Wexels nære forbindelse med Grundtvig talte ikke til hans fordel på denne tiden. Både lekmannsbevegelsen og de luthersk-ortodokse prestelærerne på det teologiske fakultet var mer enn skeptiske til Grundtvigs oppfatning om at innstiftelsesordene til dåpen og nattverden var de levende og autentiske Jesus-ordene bak Bibelens ord, og at den apostoliske trosbekjennelse hadde høyere autoritet enn Bibelen selv.⁷¹

3.8 Arbeid med salmeboken i Fredrikshald

3.8.1 Prestestilling i Fredrikshald

I 1848 avslår Landstad to forespørsler fra departementet om å fremskaffe en salmebok for Den norske kirke, før han i 1852 påtar seg oppdraget etter nok en forespørsel. På denne tiden har han flyttet til Fredrikshald. Selv om det passet for Landstad å bo på landet og i Telemark, ble dette vanskelig i lengden med en stor barneflokk på tolv, der i hvert fall sønnene trengte muligheter for utdanning. Delvis av den grunn søkte han prestestilling i

⁶⁸ Ibid. s. 128

⁶⁹ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, Bind 1, s. 135

⁷⁰ Jan Schumacher, "Kirkesalmebog. Efter offentlig foranstaltning samlet og udarbejdet ved M.B.Landstad s.129

⁷¹ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, Bind I, s. 119-120

Fredrikshald, og tiltrådte som sogneprest i 1849. I 1854 ble han også utnevnt til prost i Nedre Borgesyssel (Fredrikshald).

Privat skulle dette bli en strevsom tid og en tid i sorgens tegn for Landstad. Fredrikshald var en industri- og sjøfartsby med et sterkt økende antall innbyggere. Det var en stor overgang i seg selv å flytte fra bondemiljøet i Telemark til et bymiljø med en voksende arbeiderklasse som begynte å stille krav om bedre lønn og boforhold. Landstads svar på slikt var nøysomhet og gudsfrykt.⁷²

I ly av opphevelsen av Konventikkelplakaten i 1842 og Dissenterloven i 1845 var Fredrikshald blitt en by med stort religiøst mangfold der både katolikker, mormoner, metodister og baptister var representert. Landstad er sterkt imot dette, og kommer rundt 1856 særlig i konflikt med metodistene. Han prøver å stoppe deres møtevirksomhet og forkynnelse uten å lykkes. Han frykter at Dissenterloven skal gjøre den evangelisk-lutherske menighet til en misjonsmark for "for hele Verdens religiøse Secter, Hedninger saavel som Christne..."⁷³

Han opplever å miste sin bror i 1849, sin mor i 1850, sin søster i 1851, og to barn på 10 og 8 år i løpet av tre måneder samme år. Det er da han dikter en av sine mest kjente salmer, "Jeg vet meg en søvn i Jesu navn". Året etter dør også den yngste datteren bare to og et halvt år gammel.⁷⁴

3.8.2 Landstads forutsetninger

3.8.2.1 Ortodokst evangelisk-luthersk grunnsyn

Når Kirkedepartementet er så oppsatt på å få Landstad til å påta seg salmeoppdraget, er det på grunn av hans helt spesielle forutsetninger. Selv om Welhaven og Wexels kunne ha mye å bidra med, ville de begge vekke motstand innad i menighetene. Landstad stod på ortodoks evangelisk-luthersk grunn, og det hadde ikke vært noen strid om hans person inntil da.

⁷² Elseth, *Magnus Brostrup Landstad, Kristentro og kulturvilje*, s. 113-115

⁷³ Ibid. s. 117

⁷⁴ Halkild Nilsen, *Magnus Brostrup Landstad, Hans liv og diktning*. Kristiania 1921, s. 19

Landstad var verken pietist eller grundtvigianer, og ønsket at forandringer og reformer av kirken skulle skje i samsvar med kirkens nedarvede kirkesyn.⁷⁵

3.8.2.2 *Dikteriske evner*

Landstad hadde også vist dikteriske evner i Salmesamlingen *Hjertesuk for hver Dag i Ugen*. Den var svært godt likt, og var allerede kommet ut i tre opplag før Landstad fikk sin første forespørsel fra Kirkedepartementet i 1848. Den inneholder mange salmer av ham selv, samt flere omarbeidede salmer av eldre salmediktere som Kingo og Dorothea Engelbrektsdatter. En del av salmene hans hadde også blitt gjengitt i Wexels salmebokutkast som kom ut i 2. opplag i 1844.⁷⁶

Kirkedepartementets konsulent, sogneprest Anton Fangen, hadde allerede i 1846 foreslått at salmebokoppdraget burde gå til en person i stedet for til en kommisjon, og at man da måtte velge mellom Wexels og Landstad. Han foretrakk Landstad på grunn av "... Tankens Dybde, Følelsernes Hjærtelighed, Billedets Skjønhed, reen poetisk Stil, som Sprogets naturlige Simpelhed...".⁷⁷

3.8.2.3 *Salmedebatten om Wexels salmebok våren 1852*

Landstad hadde også deltatt i den offentlige salmedebatten våren 1852 i forbindelse med diskusjonen om Wexels salmebok skulle autoriseres for bruk i Vår Frelses kirke.⁷⁸ Landstad mottok et brev fra vennen Kaurin som ville forhøre seg om hans syn på saken. Landstad offentliggjorde sitt svar i en artikkel i Christiania-posten under tittelen "Brev til en Ven angaaende Salmesagen".⁷⁹ Der holder han frem at salmene burde ordnes etter kirkeåret og ikke etter en dogmatisk struktur, og at Grundtvig hadde fått for stor plass. Han er sterkt kritisk til den måten Wexels har omarbeidet blant annet Kingos salmer på fordi han blant annet har vist for liten grad av innlevelse i forfatterens stemning, noe som i neste omgang fører til at omarbeidelsene mister det preg av folkespråk og folkestemning de opprinnelig

⁷⁵ Elseth, *Magnus Brostrup Landstad, Kristentro og kulturvilje*, s. 108

⁷⁶ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, Bind II, s. 74

⁷⁷ Ibid. s. 73

⁷⁸ Halkild Nilsen, *Magnus Brostrup Landstad, Hans liv og diktning* s. 83

⁷⁹ Ibid. s. 84

hadde. Dessuten var språk og innhold så lite nasjonale, at de ikke ville få innpass hos folket. Han konkluderer med at man heller bør se tiden an og bruke Guldbergs salmebok i mellomtiden.⁸⁰ Etter dette ble forslaget om å bruke Wexels salmebok avvist.

Gjennom den kritikken han her retter mot Wexels salmebok, blir Kirkedepartementets folk og andre gjort oppmerksom på Landstads innsikt i dette spørsmålet, og etter kort tid retter de den tredje forespørselen om salmeoppdraget som han da tar imot.

3.8.2.4 *Hvorfor tar Landstad imot salmebokoppdraget?*

Det har vært pekt på flere grunner til at Landstad tok imot salmebokoppdraget. Han får forbedrede økonomiske og arbeidsmessige betingelser, fordi han får en betalt kapellan til avlaste seg i menighetsarbeidet, og kompensasjon for tapt arbeidsfortjeneste for de oppgavene han må overlate til andre. Han føler også at han har fått et kall til denne oppgaven. I ettertid sier han det selv på denne måten: "Men saa har det trøstet mig, at jeg ikke selv udkaldet er løbet til denne Gjerning, men at jeg av ganske Hjerter har sagt: Herre send en annen! Men da jeg ved den gjentagne Opfordring troede at fornemme, at det var min Herres Villie, at jeg skulde gaa, så gikk jeg..."⁸¹

Flere har pekt på at sannsynligvis fryktet Landstad at Norge skulle få en grundtvigiansk salmebok.⁸² Dersom Wexels salmebok skulle bli autorisert for bruk i Vår Frelsers menighet, kunne det medføre at det samme ble gjort i andre menigheter, og dermed ville den stå i veien for innføringen av en bedre salmebok. En grundtvigiansk salmebok innebar en salmebok som var for optimistisk preget, der man i Landstads øyne ikke tar alvorlig innover seg, men gleder seg for tidlig over frelsen. Selv synger han heller en botssalme, sier han.⁸³ Han var også uenig i Grundtvigs bibelsyn. Men til tross for alt dette hadde Landstad likevel så stor beundring for mange av Grundtvigs salmer at flere kom med i salmeboken hans.

⁸⁰ Ibid. s. 86

⁸¹ M.B.Landstad, *Om Salmebogen, en Redegjørelse*, Kristiania 1862, s. 3

⁸² Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, Bind II, s. 75

⁸³ Halkild Nilsen, *Magnus Brostrup Landstad, Hans liv og diktning* s. 114-115

3.8.2.5 *Salmearbeidet*

Straks etter at Landstad tar imot salmeoppdraget, utarbeider han en plan over arbeidet i 38 punkter som blir sendt til landets biskoper og prester av departementet. Av denne planen kommer det fram at han ønsker å være alene om arbeidet, men at arbeidet hans kan bedømmes av en kommisjon når det er ferdig. Hovedpunktene i planen handler om at salmeboken skulle være evangelisk og historisk folkelig, at den bør organiseres etter kirkeåret og de kirkelige handlingene, at den bør inneholde salmer fra hele den lutherske salmetradisjon, og uttrykke den fromme inderlighet og folkekarakteren. Videre bør salmene innholde de viktigste trossannhetene, og de gamle salmene må restaureres med stor forsiktighet og i størst mulig grad bevare sitt særpreg. Dessuten bør folkemelodier bearbeides til kirkelig bruk.⁸⁴

Landstad blir hindret i arbeidet både av svekket helse, av at kapellanen som skulle avlaste ham blir syk, striden med metodistene, og egen sykdom. At kapellanen hans var grundtvigianer forvansket også forholdet til lekmannsbevegelsen ytterligere.

Landstad arbeidet grundig og samvittighetsfullt med salmeverket. Han forsket på de gamle salmene ved å gå gjennom oversettelsene tilbake til de tyske og latinske originaltekstene. Han måtte derfor oppsøke så mange bibliotek og som mulig, og la også ut på en fireukers studietur til Sverige og Danmark sommeren 1854. I 1855 gir han ut *Martin Luthers Aandelige Sange, oversatte med Anmærkninger ledsagede af M.B. Landstad, og Julesalmer, saadanne som de agtes foreslaaede til kirkelig Brug*.

Salmene får blandet mottakelse, men av Ole Vig som ble regnet som en kompetent og anerkjent salmekritiker, får han rosende omtale for sin evne til omarbeide Luthers og Kingos salmer, samt for at han har tatt i bruk dialektord fra bygdene. Men han hadde også kritiske merknader til ujevnheter i versemål og språk.⁸⁵ Wexels kommenterer at jakten etter norskhet og barnlighet ofte utarter til barnaktighet.

⁸⁴ Egil Elseth, *Magnus Brostrup Landstad, Kristentro og kulturvilje*, s. 119

⁸⁵ Halkild Nilsen *Magnus Brostrup Landstad, Hans liv og diktning*, s. 90

3.8.3 Kritikk av salmebokutkastet

Salmbokutkastet som hadde vært ferdig siden 1858 foreligger i trykket utgave først i 1861 med tittelen, *Kirke-Salmebog. Et Udkast*. Dette utløste en mangeårig diskusjon man kalte "Salmebogstriden". Johannes Nilson Skar, prest og senere biskop, uttaler seg med kyndig kritikk anonymt i Morgenbladet. Han har svært positiv omtale av måten salmeboken er ordnet på, hans omarbeidelser av gamle salmer og Landstads egne salmer. Skars ankepunkt er at Landstad blander kulturspråk og bondespråk. Han mener Landstad skulle valgt det ene eller det andre, og at en slik blanding fører til at bondespråket blir latterliggjort.⁸⁶

Aasmund O. Vinje uttaler seg positivt om salmeboken. Han omtaler de gamle salmene som "den aandlause og forturkade Dogmatik paa Vers", men roser Landstads diktning. Han har ingen innvendinger mot dialektordene, tvert imot synes det er fint at folket gjenfinner noe av tungemålet sitt i salmene. Han betrakter Landstads språk som et overgangsspråk, som en fornorskning av det danske språket.⁸⁷

3.8.4 Landstads redegjørelse for salmebokutkastet

Landstad svarer på kritikken i en artikkelserie som han får gitt ut i Morgenbladet, og som senere kommer ut i bokform under tittelen *Om Salmebogen, en Redegjørelse* (1862). Her forklarer han bakgrunnen for salmeoppdraget, hvordan han har tenkt og arbeidet i forhold til de utfordringene han har støtt på i sitt arbeid, de prinsippene som ligger bak utvelgelsen og omarbeidelsen av eldre salmer samt tankene bak organiseringen av salmeboken.⁸⁸

En av hans hovedtanker er at kirkesalmebokens overordnede mål, eller "ophøide bestemmelse" er å være "Organet for Menighedens Bekjendelse, Bøn og Lovprisning under Gudstjenesten og hjemme."⁸⁹ Videre skulle salmeboken inneholde salmer fra hele kirkens historie, og ikke bare tiden etter reformasjonen som hadde vært vanlig inntil da. "Alle

⁸⁶ Egil Elseth, *Magnus Brostrup Landstad, Kristentro og kulturvilje*, s. 129

⁸⁷ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19. århundre*, Bind II, s. 77

⁸⁸ M.B. Landstad, *Om Salmebogen, en Redegjørelse*, Kristiania 1862.

⁸⁹ Ibid. s. 3

Kirkens Tidsaldre skulle synge med os og vi med dem...” sier han.⁹⁰ Siden også kirken utvikler seg i løpet av historien, bør man også ta med nyere salmer.⁹¹

Hans oppfatning av morsmålets og språkets betydning i salmediktningen har fått en bred plass. Han går nøye gjennom ord og vendinger som det er rettet kritikk mot, og prøver å forsvare hvorfor han har valgt å skrive slik han gjør. Dels handler det om å gjøre salmen enklere å forstå for vanlige folk når de hører salmen på sitt eget språk, dels handler det om ærefrykten og respekten for det språket som har vokst fram gjennom folkets historie, og som det til syvende og sist har fra Gud. Han understreker språkets betydning for folkeopplysning, lese-og lærelyst og forståelse av kristendommen.⁹² I siste del av boken behandler han melodiene.⁹³

Denne redegjørelsen viser med stor tydelighet Landstads tenkemåte om det nasjonale, det folkelige, det norske språks betydning, kristendom og kultur.

3.8.5 Salmeboken ferdigstilles

På Landstads henvendelse til Ivar Aasen i sakens anledning, svarer også han at Landstad hadde gått for langt i sin bruk av dialektord. Etter dette omarbeider Landstad utkastet. Han fjerner noen av sine egne salmer og erstatter dem med noen eldre, og tar bort en del dialektord. Dette reviderte utkastet blir så i 1865 forelagt en kommisjon som skal bedømme det. Uttalelsene var positive om salmeutvalget, organiseringen av salmeboken og hans egne salmer, men dialektordene var fremdeles problematiske. Etter nok en runde med forandringer, blir utkastet autorisert ved kongelig resolusjon av 16. oktober 1869.⁹⁴

⁹⁰ Ibid. s. 4

⁹¹ Ibid. s. 21: ”Kirken medens den skrider fremad i Erkjendelse , ikke i nogen retning bør lade ubenyttet for Opbyggelsen de Frugter som ved Guds Aand er vokset på dens mark” og s. 23: ”...medens Kirkesalmebogen bør inneholde Frugten af hvad den foregaaende Tid har utviklet og modnet, saa bør den også følge sin tilblivelse helt frem

⁹² Ibid. del 3

⁹³ Ibid. del 6

⁹⁴ Einar Molland, *Norges kirkehistorie i det 19.århundre*, Bind II, s. 78

3.9 Sandar

I 1859, før utkastet til salmeboken er helt ferdig, flytter familien Landstad til Sandefjord. Landstad har da fått prestestilling i Sandar kirke. Barna vokser etter hvert opp, noen gifter seg og andre flytter ut for å forsørge seg selv. Det er mens de bor her at salmestriden pågår, og den uavklarte situasjonen med Alfred Hauges konkurrerende salmebok oppstår. Alt dette virker tærende på Landstads allerede dårlige helse.

Familien opplever også her de harde slag det er å miste tre voksne barn. Den yngste datteren Wilhelmine dør i 1866 i en alder av 18 år etter lang tids sykdom. I mars 1867 dør datteren Clara 25 år gammel i barsel, og høsten 1869 dør sønnen Jon Theodor, som da nettopp har begynt på sine teologistudier 23 år gammel. Så av de til sammen fjorten barna de har satt til verden er halvparten døde.

I 1870 kommer salmeboken ut. I 1876 slutter han i sin prestestilling fordi han er for syk til å arbeide mer.

3.10 De siste år i Christiania

Etter dette flytter han og Mina til Kristiania i 1877. I løpet av de neste årene blir Landstads salmebok stadig mer populær, og vinner større innpass enn Hauges. Kun 60 av landets kirkesogn bruker da Hauges salmebok.⁹⁵ I 1879 gir han ut en samling av sanger og dikt han har hatt liggende, *Salme og Digte*. Til tross for at han er alvorlig syk, gjør han også *Gamle Sagn om Hjartdølene* klar for utgivelse – tre dager før han dør i 1880.

4 LANDSTADS SALMER I KIRKESALMEBOKEN

65 av salmene i Kirkesalmeboken har Landstad forfattet selv. Naturlig nok spenner de over mange forskjellige tema fordi også det kristne budskapet gjør det. Vi skal se litt på noen viktige tema i Landstads egne salmer fra Kirkesalmeboken, og knytte noen sentrale motiv til disse hovedtemaene.

⁹⁵ Hans Theodor Landstad, *M. B. Landstad på nært hold, belyst ved familiebreve*, s. 203

4.1 Temakretser

Svært mange av Landstads salmer handler om menneskets tunge kår på en jord preget av syndefallets konsekvenser. Dette jordelivet er preget av sorg, angst, fattigdom, sykdom og død, men også av problemer knyttet til selve gudsforholdet, som synd og anger over synden. Kontrasten er himmelriket eller Paradis uten alt vondt og trist. Der er det sangen, gleden, lyset, varmen og nærværet av Kristus som preger tilværelsen. Mange av salmene handler om tilgivelsen som åpner porten til paradiset, og den trygghet og fortrøstning den omvendte synderen kan hvile i allerede her og nå. Eksempler på slike salmer er "Jeg staar for Gud som al Ting veed" (nr.53), "Vaagn op du som sover"(nr. 103), "Jeg ligger her i Vaade"(nr.621), "Ser jeg mig i Verden om"(nr. 399), " Jeg løfter op til Gud min Sang" (nr.107), "Jeg veed mig en Søvsn i Jesu Navn"(nr.570).

En stor del av salmene handler om kirken og dens rolle og funksjon som forvalter av Ordet og sakramentene. Der kan den kristne kan hente ny kraft og styrke til etterfølgelsen og disippelskapet, og få fremme sin lovsang og tilbedelse som for eksempel i salmen "Her er Guds Hus og Himlens Port" (nr. 6) og "Kirken er til Moder kaaret"(nr. 293). Mange av salmene som handler om kirken, omhandler også utbredelsen av det kristne budskapet, og kan være formet som bønner om beskyttelse for kirken, så den til slutt kan fullføre sitt oppdrag, som i "Herre, bevar og velsigne din Ager"(nr. 581), og "Opløft dit Syn, o Kristen Sjel!"(nr. 593).

Døden har to utganger, det evige liv og fortapelsen. Landstad beskriver den himmelske gleden i detalj, men fortapelsen blir stort sett omtalt i forsiktige vendinger. Kun helt unntaksvis blir helvetet nevnt direkte, som frelse fra helvetets brann (nr. 454, vers 2) og vredens bål (nr.572, vers 3.) Han foretrekker omskrivninger som en sortere natt (nr.103), ytterste mørke (nr. 216, vers 2), dom og død (nr. 469), ført bort i natten (nr.159, vers 4). Men dersom vi går til *Salmer og Sange til Brug ved Missions-Møder og Mission-Feste*, er han mer direkte i sin omtale av Satan og helvete. Dette er salmer som skal understreke alvorret og viktigheten av å drive misjon. Men det er ikke disse sidene ved evigheten som står i sentrum i Landstads salmer, det er snarere den evige glede og det himmelske gjestebud som alle

inviteres til å ta del i. At det er en mulig annen utgang er som regel underforstått eller bare antydning.

Jesus fremstilles som mild, og han bringer glede og trøst, legedom, lys og håp. Selv om han er frelseren og Guds sønn, kommer hans menneskelige side klart fram. Han banker mildt på menneskenes hjertedør, han taler milde blide ord og tar imot alle. Han går forsiktig og stille fram og møter folk der de er – i hjemmet, i lønnkammeret eller i kirken. Noen eksempler på salmer der dette er spesielt tydelig er "Naar Synderen ret ser sin Vaade" (nr. 124), "Jeg løfter op til Gud min Sang" (nr. 107), "Hos dig, o Jesu, seent om Nat" (nr. 447).

4.2 Motiv

I sine salmer om disse temaene bruker Landstad motiv og bilder først og fremst fra Bibelen, men også fra hverdagslivet og noe fra naturen. Motivene fra Bibelen ville være kjent av menigheten, og mange salmer tok også utgangspunkt i søndagens tekst slik at tekstlesing og salmesang kunne utfylle hverandre.

4.2.1 Motivkretser knyttet til kirken

4.2.1.1 Planter og vekst som motiv

I salmene som omhandler kirken og dens forvalteransvar, og om Den Hellige Ånds virke for å skape tro hos den enkelte, bruker Landstad ofte motiv og bilder knyttet til jordbruket, som åker, såmann, såkorn, vekst, vanning osv. Vi skal se litt på hvordan disse motivene kan fungere på noe ulike måter i salmene som omhandler temaet kirkens forvalteransvar, uten å gjøre en full analyse av salmene som helhet.

Salmen "Herre bevar og velsigne din Ager" (nr.581) er en bønn om å bevare kirken i nord og gledes ved dens vekst. Åkeren er bilde på kirken og Ordet er den himmelske sæd. Spiren som vokser fram trenger beskyttelse fra stormen, åkeren må renses for torner, tistler og stein. Her er allusjonene fra Jesu lignelse om såmannen åpenbare, og Landstad kombinerer dem med plante- og vanneallusjonene fra Paulus' tale om at Paulus sådde, Apollos vannet og Gud

ga vekst.⁹⁶ "Vi kunne plante og vande alene/ Veksten fremkaller din skabende Aand..." Hovedpoenget i salmen handler om at mennesket sår og planter, mens veksten kommer fra Guds skapende ånd; slik er det med veksten i naturen og slik er det også med kirkens vekst. Gud er den som luker "med nåderik hånd".

"Gud, lad dit Ord i Naade lykkes" (nr. 496) er også en bønn om at Guds Ord skal vinne fram, og om beskyttelse mot vranglærdom, falske profeter og de som tåkelegger budskapet. Kirkens mulighet til å fullføre sitt oppdrag og føre den kristne arven videre i tusen ledd er det sentrale punktet.

Også her er plantemetaforen sentral i vers 1; "Gud, lad dit Ord i Naade lykkes/ Og vokse baade Dag og Nat /Men kvæles og med Rod oprykkes/ hver Plantning, du ei selv har sat!/..." Her er det ikke mennesket som sår og planter, og Gud som gir vekst slik som i nr. 581, men det er Gud selv som planter, og det han ikke selv har plantet, må lukes bort.

I denne salmen (496) blir plantemotivet brukt om Ordet i betydningen den kristne læren eller evangeliet i motsetning til vranglære. Dette bekreftes ytterligere i neste vers der han ber "Lad ingen Lærdom vrang forspilde/ Vor Trøst af Jesu dyre Død". I den forrige salmen skulle mennesket plante og vanne alene mens Gud ga vekst. Men der er det forutsatt at det er ren og rett lære; "Herre velsign og bevare din Aker/ Plantet med Ordets den himmelske Sæd". Det er ikke bare Herrens åker, men det som er plantet der kommer fra himmelen, fra Gud. I den siste salmen (nr. 496) derimot er det beskyttelse mot vranglærdom som står i sentrum, og en plante som ikke er satt der av Gud selv, må bort.

Plantemetaforen skifter perspektiv – i begge salmene står den for ordet som forkynnes, men i den ene salmen er det mennesket som sår og Gud som gir vekst, mens i den andre er det bare Gud som kan plante. I begge tilfeller forutsettes det imidlertid at det som plantes kommer fra Gud, og i begge salmene er det Gud som luker bort det som ikke hører hjemme i åkeren hans. For Landstad var det viktig å minne om dette i en tid med framvekst av nye menigheter der mange ønsket seg forsamlinger av bare de "riktig vakte" og "den rene menighet".

⁹⁶ 1.Kor. 3,6

Salmen, "Give Gud, på hvem vi stole" (nr.446) er ikke formet som en bønn rettet til Gud, men nærmest som et ønske om hva Gud skal utføre. Første vers handler om å drukne synden så Ordet kan spres og Ånden kan vekke til bot og bønn "Og den kristne Planteskole sprede vidt og bredt sit Frø". Denne plantemetaforen er ingen bibelsk allusjon. Planteskoler eller plantefelt som mange vil si i dag, er et motiv hentet fra skogbruket. Selv om frø gjerne kan være et bibelsk motiv, er det mer nærliggende i denne sammenhengen å knytte dette motivet til skogsdrift. Den kristne planteskole er sannsynligvis også en hentydning eller referanse til Grundtvigs "Planteskole for livet."⁹⁷

Skogbruksmetaforen kan stå for seg selv, eller også smelte sammen med Grundtvigs skole- og utdanningsvisjon. Metaforen skiller seg ut ved at den mangler bibelsk referanse. Verset ender med "Nyt på Jorden vorde Livet / Gud i Evighet hengivet!" Planteskolemetaforen knyttes til livet, og hovedtanken er at når Guds ord blir spredt, vil det bringe nytt liv.

I salmen "Kom Ord fra Gud med Aand og Liv" (nr. 255) er plante- og vekstmotivet brukt på en annen måte enn i de forutgående salmene. Salmen er plassert under Såmannssøndag i Kirkesalmeboken og alluderer til Jesu lignelse om såmannen i Luk. 8, 4-15. Denne salmen er formet som en bønn som handler om at Guds ord skal virke i den enkelte slik at det blir en rik høst når Herren kommer tilbake.

I vers 2 introduseres såkornet identifisert som Guds ord; "Kom Ord fra Gud og hellig Sæd/ Og søg dig her et stille Sted/ I Hjertebunden, taarevædt/ Og rensset for at vokse ret!" Her er det det enkelte individs eget hjerte som er åkeren, og ikke kirken som i de første salmene.

Vanningsmotivet har her fått en videre betydning siden det er knyttet til menneskets tårer, og spiller på parallellen mellom en nysådd, nyvannet og rensset jordbunn, og hjertebunnen som er klargjort for å ta imot Guds ord. Tårene handler om angerens og omvendelsens tårer.

Denne metaforikken føres videre i vers 3; "Det hjelpe Gud, vi faa hans Ord/ I vore Hjerters arme Jord/ Med Aandens Varme, Naadens Regn/ Til Frukt i Guds, vor Herres, Hegn!" I stedet for hjertebunnen og et stille sted som i vers 2, er det her tale om våre hjerters jord, og

⁹⁷ <http://www.udbykirke.dk/index.php?id=30698> (11.03-2011, kl 22.10) Grundtvig var kritisk til tidens latinske dannelse som han kalte "den sorte Skole". Hans alternativ var en skole som skulle være levende og folkelig, og som skulle bygge på dannelse og opplysning og gjøre de unge livsdukelige. Skolen skulle være "en Planteskole for livet".

tårene er erstattet med Åndens varme og nåden. Dette minner igjen om at det er Gud som gir vekst, liksom i salmen "Herre bevar og velsigne din Aker" (nr.581).

I de eksemplene vi har sett på her, ser vi at Landstad holder seg tett til Bibelens eget billedspråk. Han utvider det riktignok noe, som med den tårevåte hjertebunnen; dels fører han motivet over på et nytt spor som når han bringer inn planteskolen, men i det store og hele henter han sitt materiale fra Bibelen.

Disse salmene er formet som en bønn til Gud, bortsett fra nr.446. Det synes som om Landstad gir salmene karakter av bønn på grunn av vekstmotivets sentrale plass. Veksten kan bare komme fra Gud, og da er det naturlig å gi salmen denne form. Både form og innhold bygger dermed opp om den erkjennelsen at det er kun Gud som kan gi liv og vekst i den enkelte kristne og i kirken. I bønnen ligger også trøsten, forhåpningen og tilliten til Guds vedvarende omsorg. Fortrøstningen i bønnen tilfører også avslutningsversene i salmene et preg av optimisme, frimodighet og tiltro til Guds hjelp.

4.2.1.2 *Kirken som mor*

I "Kirken er til Moder kaaret" (nr. 293) henter Landstad kjente motiv fra den kristne tradisjon der man ser kirken som mor. Salmen er knyttet til Gal.4,21-31, til forholdet mellom den gamle og den nye pakt. Gal.4, 26 - 27 understreker at Hagar svarer til det nåværende Jerusalem, mens det Jerusalem som er der oppe, er fritt og det er vår mor.

I salmens første vers fremstilles kirken som en mor som bærer mange små sønner og døtre til Gud, og Guds øye hviler på disse barna. Det er nærliggende å tenke på barna som blir båret til Jesus for at han skulle velsigne dem, og de som i kirken bæres til dåpen. Det at man podes i Kristus blir for øvrig også nevnt i vers 3. Denne moren føder barn til frihet – frihet fra Loven. Det karakteristiske ved moderskapet er den betingelsesløse kjærligheten til barna, samt at barna alltid på en eller annen måte forblir barn; moren slipper ikke taket i barna sine.

En ny side ved motivet kommer fram i vers 2 ved henvisning til at hun samler barneflokket i sitt skjød. Hun lærer dem om nåden som er grunnlaget for at hun kan føde dem til denne friheten (vers 3). Dette er en henvisning til kirkens læreansvar der forkynnelsen om frelse

ved tro av nåde står sentralt. Det er moderskapsbåndet til barna som ligger under i vers 4 der det sies at kjærligheten binder en til lydighet, og gir tro og mot.

I vers 5 skifter perspektivet noe, men har fremdeles klar sammenheng med det foregående. "Vilde Gud mangfoldiggjøre / Folket innen Kirkens Døre / Hellige dem med sit Ord / Gjøre Modergleden stor". Det er Gud som mangfoldiggjør, selv om kirken er mor. Her ser vi noe av samme tankegangen som i de forutgående salmene med vekst og plante-motiver. Modergleden er nok et aspekt ved hovedmotivet "mor", og er et sterkt uttrykk for den omsorgsfulle gleden i kirken over alle som vil være med og virke der. Dette verset er formet som et ønske til Gud som videreføres i vers 6 "Gjøre Børneflokken fager / At i Fred den fremad drager / Syngende til Paradis / Herrens Navn Lov, Tak og Pris!" Igjen refereres det til barneflokket, men nå er det dens endelige mål som står i sentrum.

Ved å bruke mor som metafor på kirken, får Landstad fram andre sider ved kirken enn når han bruker såkorns- og vekstmetaforer. Moderskapsmetaforen tegner et bilde av kirken som en størrelse man gjennom dåpen er født inn i, og der alle har barnekår. Kirken er en objektiv størrelse som favner alle, og den er kåret, eller utvalgt til moderskap – av Gud. Det er nærliggende å minne om Landstads nære forhold til sin mor, og at han selv hadde en stor barneflokk som han omtalte nettopp som en "stor fager Børneflok". Så denne metaforikken er naturlig for ham. Morsmotivet blir også brukt gjennom hele salmen, og ikke bare i deler av den.

Det er tydelige paralleller mellom denne salmen og diktet "Til min Moder" (Kap. 3.2). Det han sier om morens kristne opplæring samsvarer med det han i denne salmen sier om kirken. Uttrykket "en festlig morgen" i diktet kan henspille på den evige festen i himmelriket, og bestyrker den tanken at dette diktet ikke bare taler om moren, men at det åpner et videre perspektiv som kommer til uttrykk i denne salmen senere.

4.2.1.3 *Kirken som porten til himmelen*

"Her er Guds Hus og Himlens Port" (nr. 6) er en inngangssalme der dikteren, som omtaler seg selv som en fattig vandringsmann, forbereder seg til gudstjenestens innhold og ber om hjelp til å vende blikket mot himmelen, og om fred og frelse.

Porten og stigen er de sentrale motivene i denne salmen. Kirken omtales som porten til himmelen, og dette bildet knyttes sammen med allusjonen til Jakobs drøm (1. Mos.28,11-22) om himmelstigen og englene som beveget seg opp og ned langs den. I Landstads salme går stigen fra kirken opp til himmelen, der Gud selv sitter på det øverste trinnet og englene stiger inn, og stigen er gjort av ord og sakramenter.

Liksom Jakob sier den fattige vandringsmannen i vers 2 at han ikke visste at dette var Guds hus og himmelens port. Vandringsmannen ber om å bli vekket opp og gjennom Ordet og sakramentene, og få troen, "Jakobs tro" (vers 2). Det er kirken som gjennom Ordet og sakramentene er forbindelsen til Gud. I bibelfortellingen heller Jakob olje på stedet der han hadde sovet og kalte stedet Guds hus.

Både port og stige gir konkrete assosiasjoner, og uttrykker samtidig en bevegelse ut og opp; og bønnen i vers 2 om å vende blikket fra "jordens bo" og opp mot himmelen understreker nettopp denne bevegelsen, bevegelsen bort fra seg selv og de daglige bekymringene og oppover mot toppen av stigen mot Gud. Salmen slutter med en bønn om frelse, der himmelen omtales som hans fedreland.

Mot en kirkehistorisk bakgrunn kan salmen også ses som et forsvar av kirken mot fremvekst av andre kirkesamfunn. Guds hus og port er her – i kirken, og vandringsmannen som ikke visste dette er nå kommet til kirken, eller tilbake til den. Han oppdager og forstår hva kirken egentlig er, og hvilken verdi den har. Denne salmen er et tydelig eksempel på de "historiske salmer", der salmedikteren griper tak i et levende bilde, bildet av Jakobs drøm. Det er interessant at han går helt tilbake til Det gamle testamentet og patriarkfortellingene for å vise at kirken ved Ord og sakramenter er forbindelsen til Gud, og for å anskueliggjøre oppdagelsen av kirkens storhet og verdi.

4.2.1.4 Motiv fra fiske og fangst

I salmen "Vi kaste atter Garnet, O Herre på dit Bud"(nr. 481) henter Landstad motiv fra sjø og fiske for å si noe om kirkens virke. Salmen er plassert under 5 søndag etter trefoldighetsfest der evangelieteksten handler om Peters fiskefangst (Luk. 5,1-11), men den

henter også motiv fra Matt. 13, 47-51 der himmelriket sammenlignes med fiskenoten. Salmen følger hendelsene i Luk.5.

Garnet står som metafor for kirkens forkynnervirksomhet; på samme måte som fiskerne drar fisk inn i noten, slik skal også kirken drive forkynnelse og trekke mange med seg. I det første verset har ikke Peter fått fangst til tross for at han har gjort det som skulle til. I det neste verset utvikles dette videre når det sies at natten ligger over det dype folkehavet, at det er kalde bølger og mørkt som i en grav. Motivet forsterkes ytterligere ved fortvilelsen over tvil og mangel på frimodighet. Det er vanskelig å bringe nye sjeler til Gud.

I vers 3 og 4 kommer vendepunktet med oppfordringen om å dra ut på dypet. Herren kommer nær den motløse og trette, som tar imot oppfordringen "paa dit Ord". Å handle på Herrens ord dreier seg om å handle i tro og tillit til hans løfter og trofasthet, selv om situasjonen i utgangspunktet virker håpløs. Da først lykkes det å få en stor fangst til tross for at håpet om fangst var tapt. Vers 5 understreker at selv om man ikke ser fangsten, eller selv får se at kirken lykkes med sitt forkynneroppdrag, så skal likevel båten, som bilde på kirken, bli full. Dette skal skje fordi det er på Herrens ord.

Landstad får fram kampen, tvilen og fortvilelsen gjennom motiver som natt, kalde bølger og gravmørke på den ene siden, og fortrøstningen på Guds ledelse på den andre. Dette er den spenningen kirken står i, men det er Gud selv som står bak kirken. I de forutgående salmene så vi hvordan Gud er den som luker og gir vekst, og her er det også Gud som leder fiskefangsten.

4.2.1.5 *Båtmotivet*

Salmen "Godt Haab, I gode Kristne, Vær trøstig Herrens Smaa!" (nr. 221) henter sine allusjoner fra fortellingen om Jesus som stiller stormen (Matt.5,23-27). Her følger Landstad opp en etablert tradisjon ved å se kirken som en båt som bærer de kristne fram til den andre siden av sjøen. Den andre bredden blir brukt som bilde på himmelen, og i denne salmen knyttes dette til "en fager By" som ligger på den andre siden, og får oss til å tenke på det nye Jerusalem og himmelriket.

Allerede fra første vers understrekes kontrasten mellom hva mennesker kan få til, og hva Gud kan gjøre, og når Gud er nær, kan ingen bølger velte kirkebåten. De dominerende motivene i vers 2 og 3 er knyttet til storm, høy sjø og truende vær, men om Herren er med, kan ikke dette hindre båten i å nå fram. Dette videreføres i vers 4 med at Herren selv sitter ved roret. Igjen ser vi at det er Gud som har ansvaret, han er skipper på skuta og fører den over til den fagre byen på den andre siden av sjøen (vers 5) og legger den i ly. Det siste verset er en bønn om at når arken dukker i de vrede bølgene, må Gud styrke troen og håpet, og gi fred.

Liksom i den forrige salmen, får Landstad også her fram kirkens kamp på den ene siden, og fortrøstningen i at Gud er herre for kirken, og vil lede den fram til sitt endelige mål og seier.

4.2.2 Motivkrets knyttet til livet på jorden

Mennesket lever i spennet mellom liv og død, eller mellom det jordiske livet, og det hinsidige med døden som overgang mellom de to tilstandene. Dette paradigmet preger hele hans salmediktning, og er enten direkte uttalt, eller underforstått. For å få et nærmere blikk på de motivene og metaforene han bruker, har jeg valgt å ta utgangspunkt i noen salmer som samler flest mulig av de samme motivene.

Imidlertid er det slik at de salmene som beskriver livets tunge kår på jorden, først og fremst omhandler kontrasten til dette, nemlig det evige liv med alle sine frelsesgoder. I denne delen kommer jeg først og fremst til å ta opp motiver knyttet til jordelivet i en del salmer.

4.2.2.1 Jorderiks dale som motiv

”Vaagn op, du som sover” (nr. 103) er plassert under 1. søndag i advent, og er en oppfordring til den enkelte om å våkne opp for å ta imot Kristus. Epistelen og evangelieteksten for søndagen er henholdsvis Rom.13.11- 14⁹⁸ og Matt.21. 1-9 (Inntoget i Jerusalem). For å beskrive livet her bruker Landstad motiver hentet fra naturen – det kan være norsk natur, men også naturbilder hentet fra Bibelen.

⁹⁸Rom. 13,11-14:”Dere vet hvilken tid det nå er: Timen er kommet da dere må våkne opp av søvnen, for frelsen er oss nærmere enn da vi kom til tro. Natten er snart slutt, dagen er nær. La oss legge av mørkets gjerninger...”

I vers 2 beskrives livet på jorden som det å leve i tåkedaler og i vers 3 som daler som er tunge å gå på grunn av tornene. Dalen som motiv vekker assosiasjoner om skygge, om stedet der solens lys og varme ikke får komme ordentlig til, og hvor tåken ligger lenge. Tåken blir ofte brukt som bilde på tvil og usikkerhet. Motivet dal knyttes også til motiv som sorg, tårer, sukk og gråt. Livet der er også preget av "sørgende Streng/ Af Suk og af Gråd"(vers 2), og av gråtende lengsel etter fred (vers 3).

Men tåkedalmotivet kan også knyttes til Davids salme 84. Her sier salmisten at han lengter etter Herrens forgårder, og sier at når det mennesket som har sin styrke i Herren vandrer gjennom tåredalen, eller den tørre dal i noen oversettelser, gjør de den til en kildevang, og går fra kraft til kraft.

Salmen "Jeg løfter op til Gud min sang" (nr. 107) omtaler livet her som "Jordens Dale" i første vers. I vers 7 får vi inntrykk av jordelivet på en mer indirekte måte gjennom det verden skal befris fra etter Jesu gjenkomst, nemlig tårer, sorg, smerte og død.

Også i salmen "Ser jeg mig i Verden om" (nr. 399) i vers 7 brukes også jordens daler som bilde på livet på jorden. I salmen reflekterer dikteren over hvorfor han ikke kan miste Jesus. For å si noe om livet her, bruker han også motiv som kamp og strid. Livets problemer handler om smerte, kamp, forvirring, ond lyst, selvbebreidelse, anger og gråt i vers 2, og om angst, tretthet og livets mørke og tunge faser i vers 3. Selv når han kjemper den gode strid kan livet være vanskelig. Den gode strid kan alludere til 2. Tim. 4,7 og 1. Tim. 6.12.

I salmen "Naar Synderen rett ser sin Vaade" (nr. 124) i vers 5 er det jammeren, nøden og døden som preger livet her og nå, og vinkles ut fra det man slipper bort fra når Jesus får komme til ved Ånden, Ordet og dåpen. Også her beskrives livet som en strid.

Livet på jorden er preget av syndefallets forbannelse, og for å beskrive dette bruker Landstad "Jorderiks dale" som metafor på denne tilværelsen med sitt fravær av de paradisiske goder mennesket nøt godt av før syndefallet. Disse godene kan ikke fullt ut realiseres før i himmelen, i mellomtiden vil livet by på motgang av mange slag, blant annet angeren og sorgen over synden. Dette er utgangspunktet for Landstads botssalmer.

4.2.2.2 *Pilegrimsmotivet*

Pilegrimsmotivet er sentralt i Landstads salmer. Han bruker reisemotiv som vandringsmann, reise, tid og vei for å beskrive livet her på jorden. Hos Landstad blir livet på jorden sett på som noe foreløpig; det egentlige livet er det evige livet etter døden, og dette ligger under i de fleste av Landstads salmer, uten at det trenger å være direkte uttalt. Mennesket er på vei mot en bedre tilværelse på den andre siden av livet her og døden.

”Tak for dit Ord, O Herre Krist” (nr. 32) er en takkebønn til Gud for hans ord som kommer med trøst og hilser menigheten med fred. I vers 2 bruker Landstad reisemotiv som vei og tid, ”Vor Tid er kort/ Vor Vei er tung og trang.” Veien er et kjent motiv som brukes både i Det gamle og Det nye testamentet som bilde på livet.⁹⁹ Hovedtanken er at slik reisen går over en viss tid, er det også med livet som begynner med fødsel og ender med død, eller overgang til nytt liv. Som på en reise eller vandring kan en velge gode og dårlige veier, og den kristnes vei blir i Bibelen beskrevet som den smale veien (Matt.7,13-14). Landstad bruker motiv som havn og hjem for å beskrive målet for reisen, og knytter dette til frelsen; ”frelste vi maa finne Havn”. Den korte tiden er en påminnelse om å bruke tiden klokt, enten til å omvende seg mens det enda er tid – eller til å arbeide for Guds rike for å få en stor høst.

Det er dette som også kommer til uttrykk i salmen ”Kom Ord fra Gud med Aand og Liv”(nr.255, vers 5), selv om denne salmen ikke har reisen som hovedmotiv, er likevel den knappe tidshorisonten viktig for resten av innholdet i salmen. ”Om end vor Tid er mørk og kold, Giv tretti, seksti hundre Fold”, den tilmålte tiden er kort så det er viktig at den blir brukt effektivt.

Pilegrimsmotivet kommer tydelig fram i ”Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn” (nr.570). I vers 2 er reisen nevnt eksplisitt. Det nærmer seg kveld, og dikteren eller pilegrimen, som er trøtt etter reisen, lengter etter hvile og søvn. Fokuset ligger imidlertid ikke på selve reisen, men på målet – hvilen, det å komme fram. Dette er bilde på frelsen.

Salmen ”Hvad er det blant saa mange” (nr.288) er plassert under midtfastesøndag og har sammenheng med fortellingen om brødunderet i Joh.6,1-15. Også her blir livet omtalt som en vei (vers 7), selv om dette ikke er et sentralt motiv når det gjelder resten av salmen. Men

⁹⁹ Fra GT kan nevnes Job.13,27 og 33,23, Salme 1,6 ”Herren kjenner de rettfærdiges veier” og mange flere. Fra NT kan nevnes Matt. 7,13-14 om den smale og brede vei.

salmen sier likevel noe mer om jordelivets kår. Den fysiske fattigdommen i vers 3 og den åndelige i vers 5 knyttes sammen med brødunderet. Guds ord er den åndelige føde som sammenlignes med den manna fra himmelen som jødefolket fikk da de sultet i ørkenen.

4.2.3 Motiv knyttet til døden.

Landstad skiller mellom døden som overgang til det evige livet, og døden som den evige død, eller fortapelsen. Når Landstad beskriver den evige død, eller den egentlige død, bruker han "natten" som motiv. Eksempler på dette finner vi i salmen "Til Guds Hus velkommen vær" (nr. 159) i vers 4: "Stenger Himmeriges Port, Fører os i Natten bort". I salmen "Vaagn op du som sover" (nr. 103) vers 1 brukes "en sortere Nat" som bilde på fortapelsen.

Natten blir aldri brukt om det tunge jordelivet, bortsett fra når det er tale om jordelivet uten Guds ord, da kan han si "I Dødens Nat vi bor" slik som i salmen "Tak for dit Ord, O Herre Krist" (nr. 32, vers 1) eller om den uomvendte som bor i dødens natt i salmen "Naar Synderen ret ser sin Vaade" (nr. 124, vers 9).

Når Landstad omtaler døden som overgang til det evige liv, bruker han mer forsonlige motiver knyttet til hvile og søvn. Vi skal se litt på motivbruken Landstad bruker i de to dødssalmene "Jeg ligger her i Vaande" (nr.621) og "Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn" (nr. 570).

Salmen "Jeg ligger her i Vaande" beskriver hvordan dikteren med forhåpning ser for seg sin død i flere stadier; sykeleiet, døden, begravelsen og til slutt søvnen og hvilen hos Gud. Salmen er skrevet i presens, og fra første strofe følger leseren ham gjennom disse fasene. Døden beskriver han som en hard strid, som dødskampen i vers 2, "Min Døds den haarde Strid", men striden blir avsluttet ved at "Sjælens Hyrde" kommer og befri ham. Striden knyttes til hyrdemotivet og tanken på Jesus som den gode hyrden som bærer lammet, her sjelen, hjem på skuldrene sine. Stridsmotivet knyttes også til "Fredens Gud", og leder tanken hen på strid og kamp som ender med fred, og Gud som fredens Gud. Gjennom parallellismen i de to første linjene føres Fredens Gud og hyrden sammen, og uttrykker to sider ved samme sak, nemlig Guds hjelp i dødskampen.

Dødsøyeblikket beskrives konkret og realistisk i vers 4 der den døende ligger med lukkede øyne og bøyd hode. De lukkede øynene kan muligens også ha forbindelse med søvnmotivet, men når neste linje sier at han ikke kan se lenger, så er det vel mer sannsynlig at han tenker mer konkret. I vers 5 kommer han tilbake til striden, men nå er den forbi.

Versene 6-9 handler om begravelsen og de sørgende. Beskrivelsene er konkrete og tegner et realistisk begravelsesbilde der han tar med graven, jorden, kirkeklokkene, sangen, bønner og de sørgende som står rundt graven og gråter. Dikteren tenker seg at han trøster de sørgende fra båren eller kisten med at det som egentlig skjer i begravelsen, er at han med krone på hodet møter Herren. Kronen alluderer til livsens krone fra Jak.1,12; Åp.2,10 og 3.11 og seierskransen fra blant annet 1. Pet.5,4.¹⁰⁰ Det å vinne livets krone betyr at døden er overvunnet for alltid. Utbruddet i de to siste linjene av vers 8 bringer oss nærmere de sørgende og fremhever ytterligere realismen i denne begravelsesscenen. I vers 9 takker han for at de som står rundt var glade i ham og retter et ønske om at Gud skal tørke deres tårer og trøste dem. Å tørke bort tårene fra øynene er et bibelsk motiv hentet fra åpenbaringen av den nye himmel og den nye jord der Gud skal tørke bort hver tåre fra menneskenes øyne (Åp. 21,4).

Vers 10 og 11 uttrykker det han tenker seg som den siste bønner til Gud før han dør. Han ber om barmhjertighet, tilgivelse, frelse og det å hvile i Jesu armer. I dette verset omtales døden som hvile, og som søvn og hvile i vers 12.

Salmen gir et realistisk bilde av dødsprosessen ved at sykdom, døds-kamp, selve døden og sorgen kommer på nært hold. Men midt i denne realismen gir salmen et forsonlig bilde av døden og det å dø fordi Gud er til stede i menneskets møte med døden, både hos den døende selv, og hos de sørgende. Døden beskrives som trygg hvile og søvn, og som en overgang til det evige livet. Dette kommer enda tydeligere fram i den neste salmen vi skal se på.

¹⁰⁰ Jak. 1,12 "... for når han har stått sin prøve, skal han få livets krone, som Gud har lovet den som elsker ham."
 Åp. 2,10 "...vær tro til døden så skal jeg gi deg livets krone"
 Åp. 3,11 "...Hold fast på det du har så ingen tar fra deg kronen din."
 Pet. 5,4 "Når så overhyrden viser seg skal dere få herlighetens krans, en krans som aldri visner."

”Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn” (nr.570) er en av Landstads mest kjente salmer. Når Landstad skriver denne salmen har han allerede mistet flere av sine barn, og i løpet av bare to måneder dør enda to av barna hans bare 8 og 10 år gamle. Det er når den siste dør at Landstad skriver denne salmen en natt han ikke er i stand til å samle seg om å skrive sin 1. påskedagspreken, og må melde messefall.¹⁰¹

Allerede i vers 1 introduseres motivet søvn, og brukes som metafor på døden. Dikteren ser for seg og tenker med forventning på den gode søvnen som gir den trette lindrende hvile. Graven omtales som en seng som er redd i ”jordens favn” og som gjemmer den sovende på en moderlig måte. Disse motivene bærer med seg en følelse av trygghet og av å være ivaretatt. Sjelen er hos Gud og glemmer sorgene sine. I vers 2 ”Jeg veed mig en Aften-Time god, /Og længes vel somme Tider” kommer det fram at han noen ganger lengter til livets slutt. Kvelden er slutten på dagen, og refererer her til livets slutfase. Livet beskrives som en slitsom reise, og som en tung dag som nærmer seg slutten. Derfor imøtekommer han aftentimen og omtaler døden i den siste strofen som ”Og sovne ind sødt omsider”.

Alliterasjonen på konsonanten ”s” forsterker ytterligere søvnen som god og etterlengtet.

Jordelivet og døden er begge overgangsfaser til menneskets egentlige og endelige mål, saligheten.

4.2.4 Motiv knyttet til saligheten

Vi fortsetter med salme nr. 570 nå under ny overskrift siden perspektivet skifter i vers 3 i det dikteren vender blikket og forventningen mot det som skal møte ham når han vekkes opp av søvnen. For å beskrive det nye livet bruker Landstad morgenen som et hovedmotiv. Motivet morgen skaper assosiasjoner om en ny begynnelse, nyskapning og det nyskapte paradiset. Dette forsterkes ytterligere ved ”Der synges i Livsens Lunde/ Da kommer han Guds velsignede Sønn, / med lystelig Ord i Munde,” som alluderer til Joh.20,1-17 når Jesus viser seg for Maria Magdalena i gravhagen etter oppstandelsen tidlig om morgenen. Det at han kommer med ”lystelig Ord i Munde” betyr at han kommer med ord som skaper glede, liksom Jesus også gjorde i sitt møte med Maria og senere disiplene sine. Det gode budskapet er livets

¹⁰¹ Egil Elseth, *Magnus Brostrup Landstad, Pilegrimen og poeten*, Verbum, Oslo 1986, s.139

seier over døden. Sangen minner om englesangen i himmelen, men kan gjerne henspille på fuglesangen i paradisets lunder. Sangen er et viktig motiv i salmer som omtaler det evige livet fordi den er uttrykk for glede.

I vers 4 videreføres denne tankegangen, og motivene hentes fra naturen om våren. Han ser ofte denne morgenen for sitt indre blikk, og det utløser gleden og sangen i ham: "Da synge jeg maa, og se den nær/Den Sol som strør Guld på Tinde". Igjen bringes sangmotivet inn som bilde på gleden i det nye livet, og det er dikteren selv som synger av glede. Han sammenligner seg med småfuglene som må se solens gylne lys på fjelltoppene. Solen er bilde på Kristus som har seiret over døden, lyset som har seiret over mørket, og minner om det Åp. 1, 16 sier om Menneskesønnen: "Ansiktet var som solen når den skinner av all sin kraft." Besjelingen av solen i "Den sol som strør Guld på Tinde" forsterker nærhetsfølelsen og tilstedeværelsen i det nye livet som omgir ham. Samtidig får solen en menneskelig dimensjon som knytter den Kristus. "Guld på Tinde" gir assosiasjoner om de velsignelser han gir. Slike naturbilder, samt besjeling av naturfenomen forekommer svært sjelden i Landstads kirkesalmer.

I vers 5 tar sangen en ny og dramatisk vending. Nå handler det om Guds mektige skaperkraft som overvinner dødens "stengsel", og som skaper nytt liv. Her henter Landstad igjen motiv fra Bibelen. Linje 1 og 5 alluderer til oppvekkelsen av Lasarus (Joh. 11), og linje 6 utvider dette til også å gjelde "vi" og "oss". "Da brydes alt Stengsel ned i Grus / De dybe Havsgrunder røres", motivet stengsel kan være hentet fra steinen som stenger for graven. Brukt som metafor i denne sammenhengen, får den utvidet betydning. Det å knuse dette stengslet betyr at dødens makt, og dermed også syndefallets ødeleggende forbannelse som rammet hele skaperverket, nå er brutt. "Og frem vi forklared føres" handler om den forvandlingen som skjer med de frelste etter oppstandelsen fra de døde, og alluderer til 2.Kor, 3,18¹⁰² og Matt.17, 1-13 når disiplene får se Jesu herlighet.¹⁰³

Så kan døren til himmelens stad åpnes (vers 6) og de utkåredes navn nevnes. Dette alluderer til Det nye Jerusalem og navnene som er skrevet i Livets bok fra Åp. 20.12. Ønsket her er at

¹⁰² 2.Kor.3,18: "Men vi som med utildekket ansikt ser Herrens herlighet som i et speil, vi blir alle forvandlet til det samme bilde, fra herlighet til herlighet, som av Herrens Ånd"

¹⁰³ Matt.17, 2: "Og han ble forklaret for deres øyne. Hans ansikt skinte som solen, og hans klær ble hvite som lyset."

alle må finne sine igjen, og at alle må havne i Himmelen til slutt. Her antydes dødens andre utgang, men uten at dette blir utdypet.

Fortellerperspektivet beveger seg fra "vi" til "jeg" igjen i salmens siste vers der han ber om at Jesus skal komme til hans dødsseng med barmhjertighet, og alluderer til fortellingen om oppvekkelsen av Jairus' datter¹⁰⁴ når han sier "Og siig denne Dreng, den Pigelil, / Hun er ikke død, men sover!" Også i dette verset er det oppstandelsen som står i sentrum. Dødens stengsel er overvunnet, derfor er ikke barna døde, men sover.

Vekslingen mellom mannlige og kvinnelige enderim i annenhver linje og den jevne daktylostrokéiske rytmen i versemålet, gir en rolig vuggende rytme som støtter opp om forventningen til tryggheten, roen og hvilen i dødens søvn, og alle de trykklette stavelserne passer også til den bekymringsfrie holdningen til døden.

Salmen "Der mange skal komme fra Øst og fra Vest" (nr. 216) er i Landstads salmebok plassert under 3. søndag etter Hellige tre kongers dag, og er knyttet til prekenteksten som var Matt. 8,1-13. Denne teksten handler om troen som leder til evig liv. Jesus sier i denne teksten at en slik tro som den romerske offiseren hadde, hadde han ikke funnet i hele Israel. Derfor skal det være folk fra alle kanter av verden med i Guds rike, men ikke nødvendigvis arvingene til riket, Israel. Salmen henter imidlertid også stoff fra andre bibeltekster.

Det kan sies mye om denne salmen, men her er det motiv knyttet til det evige livet vi skal se på. Gjestebudet er det sentrale motivet her, og det trekker med seg andre motiv som har sammenheng med fest; som sang, glede, det å sitte til bords osv. Allerede i første vers hører vi om gjestebudet med gjester fra alle verdens kanter som skal sitte til bords med Abraham, Isak og Jakob. I vers 5 kommer han tilbake til dette, og ønsker at han selv måtte få delta i den evige festen og sitte ved kongens bord. Å se på det evige liv som et gjestebud alluderer til Jesu fortelling om innbydelsen til det store gjestebudet i Luk.14, 15 ff.

I vers 6 bringes det inn nye motiv, og det nye livet sees i relieff til jordelivet; sorgen slukner, det som var gåtefullt blir oppklart og "Da rinner den Lyse Dags morgen". Også i denne salmen brukes den lyse morgenen som motiv både for å si noe om det nye og friske ved det evige livet, men også om Kristus som lyset som klarer opp alt som har vært gåtefullt og

¹⁰⁴ Matt.9,18-26

uklart. Noe av dette kjenner vi igjen fra "Og frem vi forklared føres" i salmen "Jeg veed mig en Søvn..."(nr. 570, vers 5).

I det siste verset nevnes ikke noe av det jordiske, og hele oppmerksomheten rettes mot det som skjer i himmelen. Igjen bruker Landstad kjente bibelske motiv som lovsangen, Lammet, tronen og seierskronen.

I salmen "Jeg løfter op til Gud min Sang" (nr. 107) lyder lovsangen til Gud nok en gang i forventning til fremtidshåpet ved Jesu gjenkomst og det evige livet. Denne eskatologiske salmen inneholder motiv fra Jesu tale til disiplene sine om tegnene for Jesu komme (Luk.21,25-33), i kombinasjon med elementer av brudemystikk. Det er kun de positive aspektene med gjenkomsten som blir belyst. Naturkatastrofene, angsten, fortvilelsen og redselen i de siste tider lar han ligge.

I salmens første linje løftes lovsangen til Gud nok en gang, og bakgrunnen for denne lovsangen er forventningen om Jesu gjenkomst (4.strofe). At verbet å løfte blir brukt her kan henspille på Jesu ord om at de skal se ham komme i skyen, og derfor løfter han sangen opp mot Kristus som kommer tilbake. Forventningen til gjenkomsten er noe glederikt, som å komme hjem.

I vers 2 videreføres samme tankegangen, og han ser med glede fram til sin forløsning. Med løftet hode går han inn for å møte Kristus. Det å løfte hodet alluderer til Jesus som i talen sin sier at når tegnene på at hans komme viser seg, så skal de løfte hodet og rette seg opp, for da er deres forløsning nær. Forløsningen handler om å bli løst fra syndens og dødens overmakt.

Kristus omtales som "vennen min" og alluderer til "vennen min", " min elskede" og "brudgommen" i Høysangen (Høys, 2,3-4; 2,16 og 6,3). Ved å bringe inn denne brudemystikken får Landstad fram noe av det individuelle og personlige, nærmest intime, i Kristus-forholdet.

Videre i dette verset rettes oppmerksomheten mot de dødes oppstandelse. "Da reises af/ Den mørke Grav/Det, som var saa`d/ med Suk og Graad,/ Da er den Søvn udsovet." Det som var sådd i sukk og gråt alluderer til 1. Kor.15, der Paulus forklarer om de dødes oppstandelse. Frøet i jorden er bilde på menneskekroppen som ligger begravd i jorden, og som skal reises

opp av graven ved Jesu gjenkomst. Her ser vi også bevegelsen oppover, opp av graven. Også i denne salmen bruker Landstad søvnmotivet for å ta brodden av døden.

I vers 3 nevnes tegnene på Herrens komme, og alle motivene hentes fra bibelske tekster. Fikentreet er hentet fra Jesu lignelse om sin gjenkomst i Luk.21,29-31; når fikentreet skyter blad, vet man at sommeren er nær, og på samme måte skal disiplene kunne se tidens tegn og forstå når han kommer tilbake. "Himmelrikets blomster" viser at også idyllen fra Høysangen 2,10-13 klinger med her. Der venter bruden på brudgommen, og når han endelig kommer, ber han henne stå opp og følge med fordi vinteren er slutt, og sommeren nærmer seg. Også der kommer blomstene til syne, og fikentreet setter frukt. Ved å føre allusjonene fra disse tekstene sammen i dette verset, får Landstad fram gleden, forventningen og skjønnheten ved Gudsriket. Han viderefører dette med å hente fram brudemotiver som brud og den tente lampen¹⁰⁵ i de neste strofene. Bruden er bilde på menigheten og lampen på brudepikene som kommer brudgommen i møte om kvelden, slik brudeskikken var på Jesu tid. Ringen som motiv kan være hentet fra brudeskikken i Landstads egen tid og vise til vielsesringen, siden den står listet opp sammen med de andre brudemotivene. Ellers kan den være tegn på sønneverdigheten som hos den bortkomne sønnen i Luk.15,22. Alle disse tre versene uttrykker en stigende bevegelse oppover mot Gud, gjennom sangen som løftes opp, hodet som løftes og blomstene som vokser og gror.

Denne stigningen fortsetter i vers 4 der han hører Kristi stemme som toner "Fra høien Himmeltrone". Han trøster menigheten og sier at han snart kommer. Også her brukes brudemotivet, og bruden oppfordres til å glede seg. Menigheten skal se med forventning fram til brudgommens komme. Både kronen og lønnen er motiv hentet fra Åpenbaringen.¹⁰⁶ Begge er knyttet til salighetens frelsesgoder, evig glede og fred.

I vers 5 høres brudens glade og forventningsfulle tilsvar til brudgommen. Tørsten og livets vann alluderer til åpenbaringen av den nye himmel og nye jord der den som tørster skal få drikke av livets vann.¹⁰⁷ Vannet er knyttet til liv, og her brukes det om det evige liv.

¹⁰⁵ Åp.21,2 og Matt.25,1-13

¹⁰⁶ Åp.3,11 og 22,12

¹⁰⁷ Åp.21,6 og 22,17

Landstad fortsetter med motiver fra Åpenbaringen i vers 6 – 8 for å beskrive det evige livet etter Jesu gjenkomst, og peker på den nye himmel og den nye jord der Gud bor sammen med menneskene. Syndefallets krefter er overvunnet, verden går under og Gud kan igjen bo sammen med menneskene slik som før syndefallet. "Guds Ord ei brast/ De stande fast/ Den Bro skal Bruden bære!" Motivet bro blir brukt her som bilde på Guds ord, som forbindelsen mellom himmel og jord, og det som bærer menigheten når verden forgår. Alliterasjonen på konsonanten "b" i siste linje av vers 6, "Den Bro skal Bruden bære", understreker at Guds ord og hans løfter står fast. Gud skal tørke bort tårene, det skal ikke være sorg, skrik og pine; alt er blitt nytt, og igjen betones gleden i "Himlens by" som alluderer til det nye Jerusalem.

Gleden forløser sangen foran Guds trone i vers 8. Palmegrenene får motivene fra Åpenbaringen til å smelte sammen med hyllesten av Jesus ved inntoget til Jerusalem. Folk bærer hvite klær som er vasket i Lammets blod. Dette refererer til forsoningen i Jesu død. "Halleluja! / Eia, eia, / For liflig Klang!/ Og all min Sang/ er Herren Herren ene." Rytmen og disse ordene fulle av sang og hyllest, forsterker klangen og musikken i lovsangen. Lovprisningen fortsetter til siste linje i siste vers, slik lovsangen skal fortsette til evig tid i himmelens rike.

Gjennom denne salmen visualiserer Landstad Jesu gjenkomst og det evige livet ved å benytte Det nye testamentets egne motiv. Salmens formspråk støtter opp innholdet. Jubelen og den nærmest grensesprengende gleden samt drivet i de hendelsene salmen beskriver, kommer til uttrykk også gjennom rytmen og versemålet. Det jambiske versemålet gir salmen en lett rytme som passer til det gledesfulle innholdet. Rimene i linje 3, 6 og 11 bygger opp om dette med sine trykklette rimord mot de trykketunge i parrimene.

Linje 7-10 har også dette jambiske versemålet, men har bare to versføtter samtidig som de to parrimene ender på trykketung stavelse. Dette, samt vekslingen mellom korte og lange linjer, skaper driv og bevegelse i rytmen som svarer til hendelsene som beskrives i salmen. Hvert vers avsluttes med en lengre linje med fletterimets trykklette stavelse, og skaper en lys og rolig avrundning av verset.

Av referansene til "vi", "oss" og "bruden" ser vi at dikteren her som i resten av Landstads salmer er ikke bare representerer seg selv, men at resten av menigheten også er inkludert.

Også andre salmer av Landstad har motiv knyttet til det evige liv. Salmen "Vaagn op du som sover" (nr. 103) (se også pkt. 4.2.2.1) handler om omvendelsen og det å ta imot Kristus, og ikke eksplisitt om det evige liv. Men det ligger i sakens natur å foregripe noe av det himmelske på grunn av de implikasjonene omvendelsen innebærer. I vers 3 sier han at den kristne kan stanse tåren fordi han har glede i Kristus, og denne gleden knyttes til motivet "vår"; det nye gryende livet. Dagen i vers 4 henspiller på de nye mulighetene ved å se opp mot himmelen. Også her kobles gleden til sangen som sammenlignes med fuglesangen i skogen. Både ved denne sammenføringen, og oppfordringen til å glede seg som barnet, får han fram det ubekymrede i gudsforholdet. Sammenhengen med det himmelske kommer tydeligst fram i vers 5 der dikteren priser Gud for dagen som skinner ned fra himmelen slik at han kan finne Veien, Sannheten og Livet. Her bruker Landstad de samme motivene som når han omtaler det evige livet fordi omvendelsen eller den nye starten også har evighetsperspektiver.

I julesalmen "Fra Fjord og Fjære" (nr.137) blir julefesten en forsmak på Kristi gjenkomst. Salmen starter i norsk landskap med fjorder, daler og fjell der kirkeklokkene ringer julen inn, og hvor folk i alle aldre samles fra gårder og grender til julegudstjeneste i kirken. Julen omtales som fest, men her er det Jesusbarnet som er gjest, og hans fødsel innebærer fred på jorden og at menneskene kan føres til himmelen (vers 3). I "Guds-Barnets Naadeskin" bringes to motiver sammen; Kristus som solen, lyset, og varmen forenes med nåden (vers 4).

I vers 5 uttrykkes takken for Kristi komme. Motivene her er hentet fra norsk natur og norske klimaforhold. Han ber om at isen skal briste, og at det snart skal bli varme og vår. Dette blir bilder på betydningen av Jesu fødsel i frelseshistorien. Midt i en tilværelse preget av kulde og snø der vinternattshimmelen er full av stjerner, tennes det opp en "nådesol" som et ekko fra nådeskinnet i vers 4. Dette knyttes til Guds åsyn som vendes mot menneskene fra himmelens trone. I salmens to siste linjer føres julefesten og gjenkomsten sammen, Jesu første og andre komme. Julefesten blir en parallell til, og en forsmak på, evighetens glede og fest etter Jesu gjenkomst.

5 ANDRE SANGER OG DIKT AV LANDSTAD

Landstad skrev ikke bare salmer. Opp gjennom livet skrev han også dikt og sanger av mange slag som ble utgitt i aviser, tidsskrift og små hefter. Før sin død samlet han mange av de diktene og sangene som tidligere ikke er kommet ut i bokform, og fikk dem utgitt i samlingen *”Sange og Digte”* i 1879.¹⁰⁸ Dette er en samling på nesten 400 sider, der diktene og sangene spenner over et bredt temavalg, med store stilmessige variasjoner.

Vi skal se litt på noen av disse diktene for å se om Landstad skriver på samme måte i diktene som i salmene, eller om han her bruker andre virkemidler. Dette kan være med på å kaste nærmere lys over Landstad som person, kunstner og salmedikter i romantikkens tid.

*”Føraarsmorgenen”*¹⁰⁹ beskriver vårmorgenen i det morgenrøden er i ferd med å blekne, og solen stiger. Med dikterens øyne og ører opplever vi vårens farger i naturen, fuglen som synger i krattet og ser til redet sitt, samt gjøken og lerka. Kveget gresser og lammene hopper omkring hyrden sin, selv maurens strev legges merke til. All denne skjønnheten og den lystbetonte virksomheten i naturen er til Herrens ære, og bør gi mennesket trøst fordi hele naturen vitner om Guds kraft og nåde. Diktet ender ut i en overveldende glede og takk til Gud, og lengsel mot den Gud som står skrevet i hans hjerte, men som han også kan se i naturen – særlig om våren. Naturen er en gjenspeiling av Guds egen storhet og allmakt. Diktet starter altså med en slags totalopplevelse av naturens skjønnhet, der alle sanseinntrykkene skaper en særegen nærhet til naturen, som så gir en fornemmelse av Guds kraft og nærhet.

I diktet *”Rosen”*¹¹⁰ taler dikteren til rosen og sier at alt ved den minner om hvor kort livet er, at døden snart venter den. Den taler om dette på en måte som beveger ham: *”Fromt med Glædens Taare på dit Kind / hæver du dit Blik mot Morgenrøden”*. Han ser at livet er kort, men likevel er det *”sødt en Stund at være”*. Rosens visdomstale handler om at dikteren skulle lære å sette sitt håp til Gud av den, for ikke engang Sions konge var kledd som denne rosen. Hovedtanken her er at når Gud viser så mye omsorg for rosen, hvor mye mer skal han ikke da gjøre det for ham som menneske som er så mye mer enn en rose.

¹⁰⁸ Samlingens fulle tittel er *Salme og Digte af forskjellige Slags, mest fra gamle Dage*, Forlagt av Jacob Dybmads Dybwad, 1879

¹⁰⁹ M.B.Landstad, *Sange og Digte*, s. 21-22

¹¹⁰ *Ibid.* s. 35-36

Siste vers handler om hvordan Skaperen har tegnet glede og uskyld på rosens blad slik at den vekker håp og tillit, og dikteren sier at om også han får eie dette, skal han vandre lykkelig gjennom livet. Så rosen, slik den er skapt av Gud, taler den til dikteren om Gud.

”Ser til Fuglene under himmelen”¹¹¹ handler om dikteren som bedrøvet hører på fuglenes glade sang, og han ønsker til Gud at han også kunne eie fuglenes glede. Han spør hva det er som ”forvolder disse Savn”. Han minner seg selv på at den omsorg som omfatter fuglene og blomstene, i enda større grad gjelder ham selv som er et menneske. Han oppfordrer seg selv til å gå ut i den lyse dagen og la hjertet lytte til Guds frie natur, og kaste sorgene på Gud og be til ham. Og mens naturens stemme synger hosianna, skal han fornemme Herrens nærvær og de svarte skyene på hans himmel skal forvandles til glansfylte himmelriksporter.

Diktet ”Lerken er kommen”¹¹² har ikke religiøst innhold. Det handler om at lerka har kommet enda det fremdeles er vinter og kaldt. Dikteren lever seg inn i lerkas situasjon og bekymrer seg for om den kommer til å fryse og sulte, og forstår ikke hvorfor den i det hele tatt bryr seg med å synge når alle er inne og ingen kommer til å høre det likevel. Siden den er profet og synger om det som ligger foran, vet den også at den er død før høsten kommer. Derfor burde den vente med sangen til det blir vår og varmt. Men lerka svarer at dikteren snakker som han har vett til, og at så lenge det er en bar tue vil den synge selv om ingen hører den, og sier til slutt: ”Lad dø, naar min Kvint er Sprunget / jeg levet dog har og sunget.”

I alle disse diktene, som i så mange andre av Landstads dikt, kommer nærheten til naturen tydelig fram. Det er paralleller mellom menneskets liv og naturen ellers, og naturen taler om Guds kraft, nåde og omsorg. Dikteren finne gjennom naturen uttrykk for sine egne stemninger og lengsler.

¹¹¹ Ibid. s. 47-50

¹¹² Ibid. s. 177-179

6 DRØFTING AV LANDSTAD SOM SALMEDIKTER I ROMANTIKKENS TID

6.1 Fra romantisk dikt til kirkesalme

I 1846 får Landstad utgitt en liten samling dikt, sanger og bønner på 77 sider som han kaller *Hjertesuk til hver Dag i Ugen, Morgen og Aften, saavelsom ved andre Anledninger*.¹¹³ "Slukt er Dagens lyse Flamme"¹¹⁴ er et slikt hjertesukk eller aftendikt i denne samlingen. Diktet holdes i en nær og personlig tone, der dikteren prøver å samle tankene sine til bønn om kvelden. Det er formet som en indre samtale med eller bønn til Gud.

Diktet starter med den trette som etter solnedgang setter seg i sitt lønnkammer for å tenke på Gud. Ute er det mørkt og uhyggelig med regn som banker mot ruten, og ulende storm. Han ber om hjelp til å samle sinn og tanker i bønn, fordi bønnen gir nærhet til Gud og letter byrdene. Videre ber han om nåde og tilgivelse fordi han ikke er i stand til å elske og tjene Gud slik han skulle.

Fra strofe 25 – 36 ber han for ting som angår ham på det personlige plan. Han takker han for alle gledene han har fått i livet, og selv om mange andre har det ondt, ber om å bli tatt vare på selv om han har et syndig hjerte. Han frykter smerter og motgang. Her på jorden stoler han kun på nåden og kjærligheten inntil han møter Kristus. Men dersom Herren skulle sende ham motgang, ber han om at han må tåle den og bøye seg for Guds vilje.

Fra strofe 37 ber han Gud være med både de glade og de som er i nød, og at han må våke over ham så han får god hvile for natten. Han ber også om beskyttelse for de som er ute i det stormende været både på land og til havs. Til slutt ber han om at Herren skal være nær når livet nærmer seg slutten, og trøster seg med løftet om å få se Guds åsyn etter død og grav.

I dette diktet kommer leseren nært inn på dikterens følelser og stemninger slik at han som individ trer tydelig fram. Dette forsterkes gjennom naturbeskrivelsene og hans opplevelse av dem. Han uroes av mørket og stormen ute, og søker fred og nærhet til Gud inne i

¹¹³ M.B. Landstad, *Hjertesuk til hver Dag i Ugen, Morgen og Aften, saavelsom ved andre Anledninger, samlede, omarbeidede, tildeels ogsaa forfattede af M. B Landstad, daværende Sognepræst til Sillejord, Opfostringshusets Bogtrykkeri, oplag 5, Christiania 1855*

¹¹⁴ M.B. Landstad, *Hjertesuk til hver Dag i Ugen*, s. 34-36

lønnkammerets stillhet (strofe 3- 8). Tonen er personlig gjennom hele diktet, men blir enda mer personlig om ikke privat i strofe 3-8 og 25-36.

Når Landstad på et senere tidspunkt bestemmer seg for å inkludere dette diktet som salme i kirkesalmeboken, gjør han noen forandringer med det. Han deler det opp i syv vers med seks strofer i hvert vers og fjerner de passasjene der naturstemningen kommer fram, samt de strofene der han er på det mest personlige og private om sitt eget gudsforhold. Han beholder en mer dempet personlig tone, og kontrasten mellom inne og ute og det uhyggelige bakgrunnsteppet blir borte.

Denne omarbeidingen er interessant fordi den er symptomatisk for den situasjonen Landstad befinner seg i der han står med en fot i romantikkens tankestrømninger, og med en annen fot i salmebokoppdraget.

6.2 Romantikkens tid

Av kapittel 2 har vi sett at romantikk kan oppfattes på flere måter. Den kan beskrives som *romantiserende*, en uttrykksmåte innen kunsten der man forskjønner og idylliserer virkeligheten. Romantikk kan også være *høyromantikk* når det er snakk om tidens panteistiske ideer, folkeånden, menneskets åndelige dimensjon, det guddommelige i naturen osv. Vi bruker også ordet romantikk som det *nasjonal-kulturelle* prosjektet som setter et nasjonalromantisk preg på litteraturen. Videre er det mulig å se denne tiden som en fortsettelse av opplysningstidens forsker- og vitenskapsprosjekt, og det har vi kalt det *nasjonal-realistiske* prosjektet, fordi det er drevet fram av akademikere, teologer, samlere og forskere som samlet og systematiserte informasjon om norsk kultur som skulle legitimere en spesifikt norsk identitet. Det kan være fruktbart å se Landstads arbeid i lys av alle disse perspektivene.

Kirken som i utgangspunktet er en autonom størrelse med sitt eviggyldige budskap og en sterkere forankring i tradisjonen og fortiden enn kulturen ellers, må samtidig forholde seg til en skiftende og foranderlig virkelighet. I det 19. århundret blir kirkens posisjon som en objektiv størrelse med definisjonsmakt over hva som er rett kristendom, satt under press av tidens subjektive tendenser gjennom Haugebevegelsen og den senere vekkelsesbevegelsen.

Vi har allerede behandlet dette under to hovedbegrep, henholdsvis det sakramentale kirkesynet og det sosiologiske eller romantiske kirkesynet. Vekkelsesbevegelsen gir større rom for den romantiske mentalitet med vekt på religiøs individualisme, og den religiøse følelse eller opplevelse som overordnet erkjennelsesform.

På kristen grunn får romantikkens idéer også innpass ved at de tilpasses teologien og kirken tenkesett. I høyromantikken snakker man om en guddommelig ånd i naturen som mennesket kan komme i kontakt med, og som kommer til uttrykk gjennom folkets kunst og som former folkets og nasjonens ånd gjennom historien. I kirken harmoniseres dette med Guds skaperkraft og den Hellige Ånds virke i kirkens historie. Kristen diktning er et uttrykk for Åndens ulike måter å virke på gjennom historien.

6.3 En romantisk salmeoppfatning i romantikkens tid?

Det å finne en heldekkende definisjon av hva en romantisk salme er, er problematisk av flere grunner. De som uttalte seg om salmediktning og salmebokverk gjorde det delvis ut fra forskjellige interesser og perspektiv, og i tillegg var oppfatningene i endring. Men i kapittel 2 under behandlingen av Welhaven og Grundtvigs salmeoppfatning, fant vi tydelige likhetstrekk mellom disse to. En del av disse likhetstrekkene kan også gjenkjennes i Landstads redegjørelse for salmeboken.¹¹⁵

Alle tre er av den oppfatning at salmene må ta utgangspunkt i evangeliene; Grundtvig i sin omtale av de historiske salmene som må ha sitt utgangspunkt i de bibelske fortellingene, Welhaven når han sier at salmens grunnstoff må være evangeliet selv, og Landstad som sier han med flid har valgt ut slike salmer som slutter seg til et bestemt bibelsted, de såkalte historiske salmer.¹¹⁶ Også Landstad støtter den tanken at salmene må ha en objektiv karakter uten at det personlige går tapt.¹¹⁷ Salmer bør også ha "bekjennelsens renhet og troens enfold".¹¹⁸

¹¹⁵ Der er forskjeller mellom dem også, men de er ikke så relevante for denne fremstillingen.

¹¹⁶ M.B. Landstad, *Om Salmebogen, en Redegjørelse*, Jac. Dybwad, Kristiania 1862, s. 32

¹¹⁷ M.B. Landstad, *Om Salmebogen, en Redegjørelse* s. 20

¹¹⁸ Ibid. s. 18

Welhaven søker den språklige enkelhet med evangelietekstene som forbilde, og mener et bibelsk billedspråk må være grunnlaget for kirkelig poesi siden dette har blitt en viktig del av folkekulturen. Også Landstad har den bibelske uttrykksmåte med folkelig, barnlig og direkte framstilling som forbilde.¹¹⁹ I tillegg sier han at de bør være korte og kjernefulle som i reformasjonstiden, enkle og ikke utmalende som en del av pasjonssalmene. De fleste salmene hans henter allusjoner og billedtilfang fra Bibelen, spesielt fra Det nye testamentet.

Samtidig er Welhaven og Landstad klare på at det er forskjell på kirkesang og annen poesi. Welhaven sier at kirkesangen er av et uforanderlig grunnstoff og er hevet over mange av de tidsbevegelsene som verdslig dikterkunst er underlagt. Derfor må dikteren også tre mer i bakgrunnen fordi han skal gi uttrykk for en trang og oppløftethet som er allmennmenneskelig.¹²⁰ Landstad er av samme oppfatning når han blant annet sier at salmene skal uttrykke hele menighetens bekjennelse, bønn og lovprisning, og både være objektive og personlige. Her er argumentasjonen teologisk. Kristendommens budskap er uforanderlig, og det må reflekteres i salmene.

Alle disse levde og virket i romantikkens tid, og står som representanter for oppfatninger av hva en salme skulle være, og som menighetene og kirkedepartementet i stor grad kunne stille seg bak. Både det at dikteren skal tre i bakgrunnen, og vektleggingen av det kollektive framfor det individuelle samt mangelen på dikterisk frihet, er ikke i tråd med de romantiske trekk som ellers preget litteraturen på denne tiden. Vi kan kalle en slik oppfatning en *kirkelig-romantisk salmeoppfatning*, uten at dette er ment å være en heldekkende definisjon. Et slikt begrep fanger opp både romantikken som tidsbetegnelse, og romantiske element som "salmens ånd" på den ene siden, og det teologiske og kirkelige perspektivet på den andre.

¹¹⁹ Ibid. s. 21

¹²⁰ J.S. Welhaven, "Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke" s. 356

6.4 Landstads kirkesalmebok – en romantisk salmebok?

Problemstillingen i denne oppgaven handler om Landstad som kirkelig salmedikter i romantikkens tid. Et nærliggende spørsmål blir derfor hvordan han forholder seg til de ulike strømningene i den tiden han levde i.

6.4.1 Det nasjonal-realistiske prosjektet

Når Landstad mottar salmebokoppdraget, er han ikke bare dikter, men også forsker og ortodoks teolog vel plassert i embetsmannstradisjonen og med akademisk bakgrunn. Han hører derfor hjemme i det nasjonal-realistiske prosjektet. Han er en del av den akademiske eliten som oppdager at det ved siden av sin egen dansk- og tyskorienterte kultur også eksisterer en norsk kultur som bøndene og bygdene er bærere av. Landstads bidrag til denne kartleggingen som skulle legitimere norsk identitet, handler om innsamling og systematisering av folkeviser, sagn og myter. Arbeidet med en norsk kirkesalmebok kan ses i forlengelsen av hans innsats for norsk kultur på en bredere skala, og blir et viktig bidrag innenfor den opplysningstradisjonen han også er en del av.

I Landstads salmebokoppdrag har det nasjonale blitt viktig. Oppdraget med å fremskaffe en salmebok på norsk reiser spørsmålet om hvem som skal representere det norske, embetsmennene og kirken på den ene siden, eller vanlige folk på den annen. Kirken hadde vært en del av norsk kultur i 800 år og satt sitt preg på folket. Når Landstad går i gang med salmebokoppdraget, gjør han det med utgangspunkt i et sakramentalt kirkesyn som harmonerer med den teologiske embetsstandens nasjonal-realistiske prosjekt. Det er innenfor denne rammen Landstads salmearbeid i romantikkens tid må forstås.

6.4.2 Er Landstads salmer romantiske?

Jeg vil prøve å belyse spørsmålet om Landstads salmer er romantiske ved å trekke fram noen representative salmer som er behandlet i kapittel 4. Vi har sett at en del av Landstads salmer handler om kirkens vekst og forvalteransvar. I den sammenheng gjør Landstad utstrakt bruk av vekstmetaforer knyttet til jordbruket, som "åker", "såkorn", "vekst" osv. Hovedtankene

her (nr. 581, 496, 446 og 255)¹²¹ er at Gud har ansvaret for åkeren, og både luker og pleier den så den gir vekst. Dette er viktige påminnelser for Landstad i en tid med vranglære og fremvekst av nye kirkesamfunn med "bare riktig vakte". Salmene reflekterer forholdet mellom Kirkens kamp her og nå, og fremtidshåpet. Disse salmene er alle mer objektive enn personlige, noe som også ligger i sakens natur på grunn av temaet. De fleste allusjonene er hentet fra Bibelen, og dette styrker deres teologiske innhold.

I salmen "Kirken er til Moder kaaret" (nr.293) brukes "mor" som hovedmotiv om kirken som favner alle sine barn, ikke bare alle de kristne i samtiden, men også alle de som har gått foran gjennom hele kirkens historie. Denne metaforen fremhever kirken som et forhold man er født inn i gjennom dåpen og barnekårets bestandige karakter. Også denne salmen ligger nærmere en objektiv tone enn en personlig. Det er likevel en viss inderlighet i vers 1 med de poetiske bildene knyttet til mor, familie, og barn som Guds øye hviler på.

Denne inderligheten i Landstads poesi harmonerer med hans kristendomssyn, kirkesyn og poetiske sans. Jesus fremstilles som en nær venn som han har et fortrolig og trygt forhold til. Han bringer trøst og hvile for dem som strever, og som han med forventning ser fram til å møte igjen.

Hovedtanken i "Her er Guds Hus og Himlens Port", (nr. 6) er at det er Ordet og sakramentene som er forbindelsen til Gud, og disse knyttes sammen med Jakobs stige og Jakobs tro. Også denne salmen må ses som et forsvar for Kirken mot et subjektivt og romantisk kirkesyn. Denne salmen har både et objektivt og et noe personlig preg. Det personlige kommer til uttrykk ved den fattige vandringsmannen.

Alle disse salmene er eksempler som viser hvordan Landstad med sin bakgrunn i det sakramentale kirkesynet tar i bruk metaforer, for det meste hentet fra Bibelen, for å gi stemme til menighetens salmesang. Dette gir salmene den enkelhet og folkelighet som skulle til for at salmene skulle være etter tidens smak. Dette er i tråd med det vi har kalt et kirkelig-romantisk salmesyn som presentert over, som taler for salmens tidløse og eviggyldige budskap; det en kunne kalle salmens ånd med henvisning til det welhavenske "Digtets Aand".

¹²¹ "Herre bevar og velsigne din Kirke" (nr. 581), "Gud lad dit Ord i Naade lykkes" (nr. 496), "Give Gud på hvem vi stole" (nr. 446), "Kom Ord fra Gud med Aand og Liv" (nr. 255)

Klarere nasjonal-romantisk er salmen "Fra Fjord og Fjære" (nr. 137) som avspeiler det sakramentale kirkesynet, men med et tydelig nasjonalt tilsnitt. Det bibelske budskapet om Jesu fødsel er satt inn i en norsk virkelighet. Kirken samler alle – gamle og unge, rike og fattige, fra fjord og fjell, fra gård og grend, fra hytter og hus, for å feire jul. Norsk natur og vinterlandskap rammer det hele inn, og setter kirken i en norsk sammenheng som gir salmen et folkelig og nasjonalromantisk preg.

Også andre salmer kan ha nasjonalromantiske elementer. I salme nr. 581, vers 2 sier han "Livets den rige Velsignelses Kilde / Gyde du over din Kirke i nord". I en annen salme sier han "Naar Jesus kommer inn i Landet / Og fanger folket med sin Magt" (nr. 124 vers 3). Her er land og folk knyttet sammen. I salmen "Her er Guds Hus og Himlens Port" (nr. 6) omtales himmelen som fedreland.

Med denne nasjonale bevissthet, kan det synes underlig at det ikke er en eneste fedrelandssalme i Landstads salmebok. Men redegjørelsen for salmeboken viser at Landstad ønsket å inkludere salmer for konge, folk og fedreland, men at anmelderen av salmebokutkastet omtaler dette som statskirkelige snurrepiperier. Landstad imøtegår denne kritikken ved å vise til 1. Tim.2,1-3,¹²² men må gi etter for salmebokkommissjonens krav. I *Landstads reviderte salmebok* er salmen "Fred og frihet Norge eier" (nr. 799) tatt med. I forbindelse med dette kan det også være verdt å peke på at Landstad også inkluderte norske salmediktere som Dorothea Engelbretsdatter og Petter Dass. Disse hadde aldri tidligere hatt plass i salmebøker til kirkelig bruk på grunn av norvagismene.¹²³ Dette er også med på å styrke norsk identitet gjennom salmeboken.

Det er bare i noen ganske få kirkesalmer Landstad bruker motiv og metaforer fra norsk natur. I denne sammenhengen skal vi stanse opp ved salmen "Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn" fordi den inneholder mange typisk romantiske stiltrekk. Søvn og hvilen er de hovedmotiv Landstad bruker om døden, og graven beskrives som en seng redd i "Jordens Favn". Slike eufemismer var typiske for denne tiden som også ble kalt "Den skjønne døds periode". Dikterstemmen er mer personlig enn i de fleste andre salmene hans. Enkelte synes vers 7 der han refererer til barna, er for privat, og verset er derfor utelatt i en del salmebøker.

¹²² "... Be for konger og alle som har en høy stilling... Dette er rett og godt for Gud".

¹²³ Halkild Nilsen, *Magnus Brostrup Landstad, Hans liv og diktning*, s. 98

Besjeling var også et vanlig virkemiddel, og i denne salmen blir det brukt om "Den Sol som strør Guld på Tinde". Han sammenligner seg med småfuglene som må se solens gylne stråler på fjelltoppene. I tillegg har salmen folkevisepreg. Denne salmen skiller seg klart ut fra de fleste andre salmene på grunn av alle disse romantiske og til dels nasjonalromantiske trekkene. Men det denne salmen har til felles med salmer som "Fra Fjord og Fjære" og "Jeg løfter op til Gud min Sang", er den personlige opplevelsen, den medrivende stemningen og den følelsesmessige appellen.

Men for det meste er Landstad mer nøktern i salmene sine. Han er konvensjonell og lite utprøvende i metaforbruken, og bare i svært beskjeden grad henter han sine motiv og billedmateriale fra norsk natur. Salmene er også lite personlige i forhold til hva man ellers kan forvente av romantisk diktning generelt, selv om det ofte kan spores en inderlighet i dem som ofte handler om lengselen etter Guds nærvær i bønner, det evige liv, og om Kristusforholdet.

Besjeling som ellers er et yndet litterært virkemiddel innenfor høyromantikken, forekommer nesten ikke i Landstads kirkesalmer. Det er heller ikke slik at man i kirkesalmene henter lærdom eller visdom fra storheten i den naturen Gud har skapt, slik som en kan finne hos for eksempel Henrik Wergeland. Gud åpenbarer seg gjennom Ordet. Det er også gjennom Ordet og sakramentene menneskene kommer nær Gud i Landstads kirkesalmer, ikke gjennom naturen.

Som en konklusjon på spørsmålet om vi kan si at Landstads salmer er romantiske, kan vi si at om vi tar utgangspunkt i romantikken som rent romantisierende diktning, høyromantikk eller som nasjonal-romantikk, finner vi dette bare unntaksvis i Landstads kirkesalmer. Men dersom vi tar utgangspunkt i Grundtvigs, Welhavens og Landstads kirkelig-romantiske salmesyn, kan en si at det i første halvdel av 1800-tallet eksisterte en salmeoppfatning som avspeiler et forsøk på å tilpasse salmediktningen til den romantiske strømmen ellers i samfunnet, og at Landstads salmediktning føyer seg inn i dette.

6.5 Romantikken i Landstads øvrige diktning

Landstad er langt friere med hensyn til litterære virkemidler i sine salmer og dikt utenom kirkesalmeboken. Han henter motiv og metaforer fra norsk natur på en måte som appellerer til alle sanser. I naturen finner han gjenklang for sine egne skiftende stemninger; fra det bekymringsfulle, sorgtunge og melankolske til den grensesprengende gleden og takknemligheten over naturen og livet her, og evigheten. Landstad bruker også besjeling som litterært virkemiddel i flere av diktene og sangene sine. Planter og trær får menneskelige attributter som munn, tårer, stemme, sorg og glede. Det er som naturen taler til ham om livet, døden, det å være bekymret og om Gud på en måte som gir ham dypere innsikt, og i en del tilfeller også minner ham om bibelske sannheter. Han kjenner Guds nærvær i naturen.

I sine dikt skrev Landstad også i folkevisestil, for eksempel i diktsyklusen "Neslands Kirke"¹²⁴. Denne ble skrevet fordi Landstad ønsket å redde den 600 år gamle stavkirken fra å bli revet. Her spares det hverken på omkvad, bokstavrim, folkeviserytme eller middelalderstemning. Leseren trekkes med inn i den eldgamle kirkens historie slik at kirken blir nær og menneskeliggjort, særlig i "Kvenne-Karis Vise" der denne gamle konen og den gamle kirken er i samme situasjon. Også her bruker Landstad nasjonal-romantiske virkemidler for å få fram sitt budskap. Hans sans for historiens sus, historiens spor i kulturen og for det norske kommer tydelig fram i denne visen. Men det spørres om det ikke like mye er et nasjonal-realistisk prosjekt han her holder på med i og med at han vil berge denne gamle stavkirken, særlig også fordi folket i betydningen allmuen og bøndene får hard medfart i diktet siden de vil rive kirken. Her omtales ikke folket i nasjonalromantiske vendinger.

6.6 Dikter og salmebokredaktør – et spenningsforhold?

Ut fra alt dette kan det se ut som om det er et spenningsforhold mellom Landstad som dikter og lyriker på den ene siden, og hans salmeoppdrag på den andre.

Om vi tar utgangspunkt i omarbeidelsen av "Nu slukkes Dagens lyse Flammer", som dette hovedkapittelet startet med, og hans diktning utenom kirkesalmene, er det nærliggende å

¹²⁴ M. B. Landstad, *Sange og Digte*, s. 188-220, og *Kvenne-Karis Vise* s. 205-206

spørre om Landstad går på akkord med seg selv, og gir avkall på sin kunstneriske frihet for å tilfredsstille samtidens forventninger til hva en kirkesalme skulle inneholde. Landstad er dikter og kunstner allerede før han tar på seg salmebokoppdraget, så spørsmålet blir hvordan han bygger bro mellom det dikteriske og kunstneriske på den ene siden, og de krav som stilles til salmer i en offentlig kirkesalmebok på den andre.

Denne problemstillingen har selvfølgelig ikke vært helt ukjent for Landstad i og med at han synes å være så bevisst på hva han holder på med både når det gjelder salmedikningen og i resten av sin litterære produksjon. I redegjørelsen for salmeboken sier Landstad at det er to slags salmer, de som "vedkommer den enslige andakt" og de som synges i gudstjenesten.

Det er ingen motsetning mellom kunst og teologi for Landstad; menneskets kunstneriske evner er gitt av Gud, og det var viktig for Landstad at salmene skulle ha kunstnerisk kvalitet, men kunsten skulle tjene kirken.¹²⁵ Her er Landstad også på linje med Grundtvig og Welhaven for så vidt som begge gir uttrykk for at det å dikte salmer er noe annet enn annen diktning. På Landstads tid var det liten aksept for å bruke virkemidler som rene naturmetaforer og besjeling av naturen i kirkesalmer.¹²⁶ Det var heller ikke innenfor genrekonvensjonen akseptert å formidle den oppfatning at man kan se Guds visdom uttrykt gjennom naturens storhet som hos Wergeland. Gud åpenbarer seg først og fremst gjennom Ordet, og det bør også salmene gjenspeile. Det var antakelig også viktig for mange å holde en viss høyverdig stil i salmene, slik at det ble forskjell på en vanlig vise og en kirkesalme.

Dersom en med å gå på akkord med seg selv mener å gi avkall på sine kunstneriske utfoldelsesmuligheter, må en vel kunne si at Landstad gjør nettopp det ved å legge bånd på seg slik. Men da må en også kunne si dette om annen oppdragskunst der kunsten skal fylle en viss funksjon. Landstads salmebokoppdrag handlet nettopp om å fremskaffe en salmebok som kunne innføres i norske menigheter på en mest mulig skånsom måte så det ikke skulle bli for mye uro i menighetene.

Derfor blir det riktigere å si at Landstad prøver å bygge bro mellom det å dikte kirkesalmer og annen diktning ved å tilpasse seg tidens forventninger til hvordan en kirkesalme skulle være. Dette er oppdragsdiktning som skal tjene Kirkens behov, og da må det kunstneriske

¹²⁵ M.B. Landstad, *Om Salmebogen, en Redegjørelse* s. 8

¹²⁶ Egil Elseth, *Magnus Brostrup Landstad, Kulturvilje og kristentro*, s. 174

uttrykk også tilpasses dette. Dessuten er ikke kirkesalmene lenger hans eiendom når de er havnet i kirkesalmeboken, men Kirkens. Derfor mener han også at salmene burde stå uten forfatternavn i kirkesalmeboken.¹²⁷

Men om Landstad innenfor de gitte rammene likevel kunne våget noe større dristighet og vunnet på det kunstnerisk, er et annet spørsmål. Dette skal jeg se nærmere på i den videre drøftingen.

6.7 Med bundet mandat

Landstad møtte fra kirkelig hold kritikk for de få salmene der han gjør bruk av naturmetaforer knyttet til norsk natur, eller der den personlige tonen etter tidens konvensjoner er for tydelig fremtredende. Særlig ble salmen "Jeg veed mig en Søvn i Jesu Navn" omstridt, og av blant andre Marcus Jacob Monrad betraktet som uegnet til en salmebok delvis på grunn av folkevisestilen og den personlige og til dels private tonen man mente salmen hadde.¹²⁸ Historiens dom viser imidlertid at det er de salmene der Landstad har utfoldet seg friere med hensyn til disse virkemidlene som har blitt stående i folks bevissthet som hans vakreste salmer, nemlig "Jeg veed mig en Søvn", "Fra Fjord og Fjære" og "Jeg løfter op til Gud min Sang".

Derfor kan det være fristende å spørre om, sett med ettertidens øyne, resten av Landstads salmediktning kunne hatt enda høyere kunstnerisk kvalitet om kunstneren ikke var bundet dels av selvsensur og dels av pålegg fra Kirkedepartementets salmekommisjon. Kanskje kunne flere av salmene hans hatt mer av det løft og originalitet som preger de nevnte tre salmer, og en god del av diktene hans. Landstad hadde fra ung alder av et melankolsk og skiftende sinn, og han fant gjenklang for dette i naturens skiftende stemninger. Både i Dagboken og i den lyriske diktningen ser vi hvordan Landstad bruker dette potensialet som norsk natur gir ham for uttrykke sine tanker og følelser. Dette er et språk og en uttrykksmåte

¹²⁷ M.B. Landstad, *Om Salmebogen, en Redegjørelse* s. 26

¹²⁸ Jan Schumacher, "Kirkesalmebog. Efter offentlig Foranstaltning samlet og udarbejdet ved M.B. Landstad", s.

som Landstad behersker, som er naturlig for ham, og som derfor i større grad kunne vært kunstnerisk utnyttet også i salmediktningen, om tidens konvensjoner hadde tillatt det.

Med Elias Blix noen få tiår etter Landstad ser vi at det har skjedd et stemnings-skifte til fordel for større kunstnerisk frihet. Blix gjør i stor grad bruk av bilder fra norsk natur og utnytter naturstemningene nordmenn ville kjenne seg igjen i, for å formidle det kristne budskapet. Et tydelig eksempel på dette er salmen "No livnar det i lundar",¹²⁹ der flere sider ved den norske våren utbroderes slik at den viser flere sider ved kirken og enkeltmenneskets situasjon, samtidig som den peker fremover mot en bedre vår, og mot det evige.

Metaforbruk generelt appellerer til følelsene, enten metaforene er hentet fra Bibelen eller naturen, dersom dette er gjenkjennelig for publikum. En salmediker må ta hensyn til den syngende menighet for at salmen skal oppfylle det formålet den er diktet for.

6.8 Landstads salmeverk

6.8.1 Et kirkelig-romantisk salmeutvalg

Når Landstad argumenterer for salmeutvalget til kirkesalmeboken, gjør han det mye på historiske premisser. "... Alle Kirkens Tidsaldre skulle synges med os og vi med dem..." sier Landstad og ser kirken og menigheten som en del av et større hele – som en del av en historie som har sine røtter i bibelhistoriens tid.

Kirkesalmeboken skulle favne salmer fra hele kirkens historie, ikke bare fra tiden etter reformasjonen som hadde vært vanlig inntil da, men også fra den apostoliske kirke og middelalderen.¹³⁰ Et slikt syn på historien er i tråd med den måten man tenkte om historiens betydning og utvikling i romantikkens tid.

Dette historiserende perspektivet kan betraktes som romantisk på kirkelige premisser, der forestillingen om "folkeånd" erstattes med Den Hellige Ånds virke gjennom historien og i alle

¹²⁹ Landstads reviderte salmebok nr. 395

¹³⁰ M.B. Landstad, *Om Salmebogen, en Redegjørelse*, s. 4

folk. Men folk og nasjon erstattes med Kirken som gudsfolket, eller hele kristenheten i fortid og samtid, så Landstad er ikke nasjonalromantisk i sin argumentasjon her.

Landstad omtaler kirken som en levende organisme som utvikler seg gjennom historien. "Kirken skrider fremover i erkjennelse..." sier han, derfor går denne strømmen eller tradisjonen helt inn i vår egen tid. Dette legitimerer også bruken av nyere salmer dersom de gavner "den opphøyde bestemmelse". Salmetilfanget bør være som rinnende vann som tar opp i seg vann fra bekker og tilsig slik at det blir fullere og dypere og trenger med større makt ut i evighetens hav, sier han.¹³¹ Han sier også at Kirkesalmeboken bør inneholde frukten av det den forutgående tid har utviklet og modnet, men også følge sin bestemmelse helt fram.¹³² Også dette er i tråd med romantisk historiefilosofi som nettopp betraktet historien som en oppadstigende bevegelse mot en høyere kulturtilstand.

6.8.2 Betydningen av språket

Salmebokstriden var i stor grad en strid om språk. Hvorvidt salmespråket skulle være et annet enn folkets talemål, er et hovedspørsmål for Landstad. Kirkesalmeboken skulle være en bok for folket til kirkelig bruk, derfor var det viktig for Landstad at salmeboken fikk en folkelig språkdrakt. Men bruken av norske ord og vendinger, og dialektord, var svært provoserende for de toneangivende innen Kirken som anså dette som en profanisering av kirkespråket. For samtidens kirkeledelse var Landstad for radikal i sitt språksyn, og han måtte forandre språket i salmebokutkastet i mer konservativ retning for å få salmeboken godkjent.

Landstad på sin side viser både til Bibelen og kirkens tradisjon for å forsvare at en bok for folket til kirkelig bruk bør bruke folkets egne ord og vendinger. Han refererer til Apostlenes gjerninger 2,8 og 11 ..."hører om Guds gjerninger på våre egne tungemål", og Luthers kamp for å bruke å bruke morsmålet, nemlig tysk i stedet for latin som kirkespråk.¹³³

Landstad ønsker å ta flere hensyn når det gjelder salmenes språklige utforming. Dels handler det om å gjøre salmen enklere å forstå for vanlige folk når de hører salmen på sitt eget språk, dels handler det om ærefrykten og respekten for det språket som har vokst fram gjennom

¹³¹ Ibid. s.21

¹³² Ibid. s.23

¹³³ Ibid. s. 73

folkets historie, og som det til syvende og sist har fra Gud.¹³⁴ Han understreker også språkets betydning for folkeopplysning, lese- og lærelyst, og forståelse av kristendommen. Dersom kristendommens sannhet skal ha makt, og folkets kultur skal utvikle seg selvstendig i sammenheng med Norges fortid, må det fremmede, det vil si tysk-danske ord, bort. Dette kan kun gjøres ved å erstatte dem med norske ord og vendinger.

Landstad argumenterer altså for sitt språksyn på teologiske, didaktiske og kirkehistoriske premisser ut fra et romantisk og nasjonalromantisk syn på språket og folket. Begrepene "folk" og "språk" er i romantikkens tid uløselig knyttet til hverandre, og er to sider av samme sak som utvikler seg i gjensidig avhengighet av hverandre. Landstads redegjørelse viser med stor tydelighet hans tenkemåte om det nasjonale, det folkelige og det norske språks betydning for utvikling av en nasjonal kristen kultur. Men til syvende og sist vant ikke Landstads språksyn gjenklang i Salmebokkommisjonen. I sin tenkning om det språklige spørsmål er Landstad i pakt med Wergeland, Knud Knudsen og Ivar Aasen som alle må sies å arbeide på vegne av det nasjonal-realistiske prosjekt.

6.9 Avsluttende kommentar

1800-tallet, "romantikken tid", var en tid som åpnet for mange nye, spennende og til dels sterkt motstridende idéer og tankestrømninger innen norsk kultur- og samfunnsdebatt. Spennvidden i tidens tanker og idéer gjorde seg gjeldende om mulig enda tydeligere innen kirken enn i samfunnet for øvrig med spennet fra Hauge-bevegelsen til ortodoks restaurasjonsteologi.

Magnus Brostrup Landstad var rett mann for sin tid. Han hadde evner, interesser og spennvidde nok til å favne den motsetningsfylde 1800-tallet bød på. Han maktet å kombinere det å være en følsom, romantisk poet og samtidig akademisk og opplysningsorientert folkeminnesamler, luthersk-ortodoks prest, salmedikter og salmebokforfatter i en spenningsfylt tid for kirken. Ved sitt salmebokengasjement var han, etter min oppfatning, en tjener både for sin tid og for evigheten. Oppgaven, en nasjonal og samlende salmebok, krevde store kunnskaper, dyp forståelse og stor poetisk kraft. Derfor vil

¹³⁴ Ibid. s. 111: "Vi burde skamme os over, at være kræsnerne enn vor Herre selv, som har givet hvert Folk sit Sprog."

også Landstads innsats for norsk kultur og kirkeliv alltid bli høyt verdsatt. Fremdeles synges salmene hans, og fremdeles er det slik at hans salmevisjon har betydning hver gang salmeboken i Den norske kirke revideres.

BIBLIOGRAFI

DEL 1: PRIMÆRLITTERATUR

Bibelen, Den Hellige Skrift. Det gamle og Det nye testamentes bøker, Norsk Bibel A/S, 1988.

Den Hellige Skrift. Bibelen. Det gamle og Det nye testamenes skrifter, Bibelselskapets forlag, Det Norske Bibelselskap, 2.utgave, 3.opplag, 1987.

Grundtvig, Nikolai Fredrik Severin: " De hellige tre Konger" i: Holger Begtrup, *N.F.S. Grundtvigs Utvalgte Skrifter*, bind 2, København 1905.

Landstad, Magnus Brostrup: *Dagbog for Magnus Brostrup Landstad, 1825-1829*. i: Norvegia Sacra 1939, I kommisjon hos Jacob Dybwad, Oslo 1950.

Landstad, Magnus Brostrup: *Hjertesuk til hver Dag i Ugen, Morgen og Aften, saavel som ved andre Anledninger, samlede, omarbeidede, tildeels ogsaa forfattede af M. B Landstad, daværende Sognepræst til Sillejord*, Opfostringshusets Bogtrykkeri, opplag 5, Christiania, 1855.

Landstad, Magnus Brostrup: *Kirkesalmebok*, Forlagt av Jacob Dybwad, Christiania, 1873.

Landstad, Magnus Brostrup: *Om Salmebogen, en Redegjørelse*, Jacob Dybwad, Christiania 1862.

Landstad, Magnus Brostrup: *Salmedigteren Magnus Brostrup Landstads selvbiografi*, med kommentarer av H. G. Heggveit, Norvegia Sacra, 1921.

Landstad, Magnus Brostrup: *Sange og Digte af forskjellige Slags, mest fra gamle Dage*, Forlagt av Jacob Dybmad, Christiania, 1879.

Landstad, Magnus Brostrup: *Sogneprest Hans Landstad. Utrykt af Sønnen, Provst Magnus Brostrup Landstad*, med kommentarer av H. G. Heggveit, Norvegia Sacra, Steenske forlag, Kristiania, 1921.

Welhaven, Johan Sebastian: "Antydninger til et forbedret Psalmeverk for den norske Kirke", i: Ingard Hauge, *Johan Sebastian Welhaven, Samlede verker*, bind III Prosa, Universitetsforlaget, 1991.

DEL 2: SEKUNDÆRLITTERATUR

Andersen, Per Th.: *Norsk litteraturhistorie*, Universitetsforlaget, 4.opplag, 2008.

Astås, Reidar: *Kirkehistorie 1*, Fabritius Forlag, 2. utgave, 2. opplag, Oslo 1976.

Berge, Richard: *M. B. Landstad*, Risør 1920.

Bergmann, Lorenz: *Kirkehistorie*, Bind II, P.Haase & Søns Forlag, 9.utgave, København, 1973.

Beyer, Harald: *Norsk litteraturhistorie*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 1963.

Cappelens leksikon, hovedredaktør Waldemar Brøgger, J.W. Cappelens Forlag a.s 1983.

Dahl, Willy: *Norges litteratur 1: Tid og tekst 1814-1884*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 1981.

Elseth, Egil: *Magnus Brostrup Landstad, Kulturvilje og kristentro*, Luther Forlag, Oslo, 1992.

Elseth, Egil: *Magnus Brostrup Landstad, Pilegrimen og poeten*, Verbum, Oslo, 1986.

Haakonsen, Daniel: *Wergeland. Welhaven. Dikt presentert for gymnasiaster*. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo, 1965.

Høiriis, Ole og Ledet, Thomas (red.): *Romantikkens verden. Natur, menneske, samfund, kunst og kultur*. Aarhus Universitetsforlag, 2008.

Landstad, Hans Th.: *M. B. Landstad på nært hold, belyst ved familiebreve*, utgitt av Landstad-instituttet, Seljord, 1989.

Lothe, Jakob m.fl.: *Litteraturvitenskapelig leksikon*, Kunnskapsforlaget, 2.utg., 2007

Nilsen, Halkild: *Magnus Brostrup Landstad, Hans liv og diktning*. Kristiania, 1921.

Molland, Einar: *Norges kirkehistorie i det 19.århundre*, Bind I, Gyldendal Norsk Forlag A/S, Oslo, 1979.

Molland, Einar: *Norges kirkehistorie i det 19.århundre*, Bind II, Gyldendal Norsk Forlag A/S, Oslo, 1979.

Ropeid, Andreas: "Misjon og bedehus" i: Ingrid Semmingsen, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen, Yngvar Ustvedt (red.), *Norges kulturhistorie. Det gjenfødte Norge*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 1980.

Schumacher, Jan: Kirkesalmebog. Efter offentlig foranstaltning samlet og udarbeidet ved M.B. Landstad" i: Per Strømholen (red.), *Bokspor. Norske bøker gjennom 350 år*. Universitetsforlaget AS, 1993.

Vassenden, Eirik: "Welhaven og den andre romantikken" i: Liv Bliksrud (red.), *"Gjenlyd av min Sang"*, Unipub. 2009.

Aarnes, Sigurd Aa: "Nasjonen finner seg selv" i: Ingrid Semmingsen, Nina Karin Monsen, Stephan Tschudi-Madsen, Yngvar Ustvedt (red.), *Norges kulturhistorie. Det gjenfødte Norge*, H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo, 1980.

Aarseth, Asbjørn: *Romantikken som konstruksjon, Tradisjonskritiske studier i nordisk litteraturhistorie*, Universitetsforlaget AS, 1985.

